Михайло Гутор

ШОА

в історії єврейських громад: Миколаєва, Новокостянтинова, Ожигівців, Снітівки, Сокільця, Солобківців, Старого Майдану, Студениці, Тарнорудів, Чемерівців, Шарівки, Ямполя.

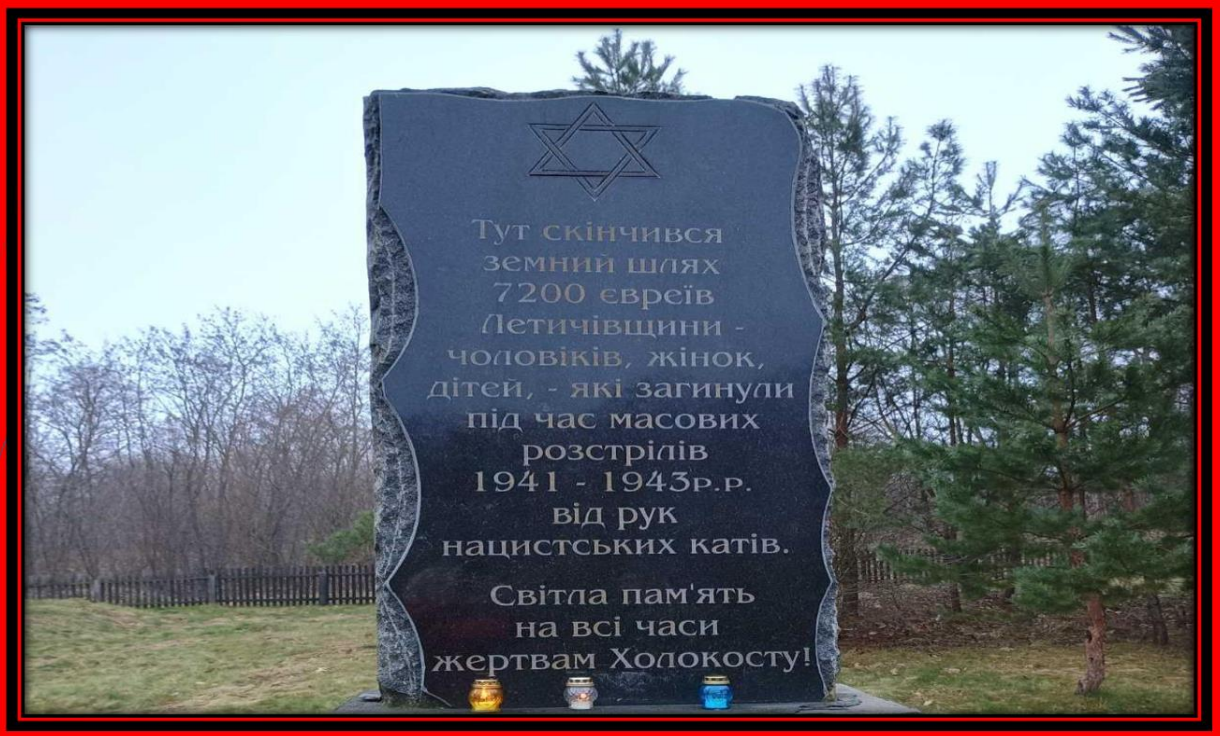

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»
Київ-2026

Передмова

У 1933 році до влади в Німеччині прийшов Адольф Гітлер, який затвердив у країні націонал-соціалістичний режим. Цей режим ґрунтувався на нацистській расовій доктрині, згідно з якою німці – "арійці" належать до вищої раси, а євреї вважалися Untermenschen – недолюдьми.

У виявлених після закінчення війни документах зазначено, що остаточною метою Гітлера було повне знищення всіх євреїв у всьому світі. Для виконання цього плану євреї були зігнані в гетто, були організовані трудові, концентраційні табори і табори знищення, в які доставлялися євреї; нездатних трудитися вбивали відразу, решта була приречена на смерть від голоду і хвороб.

За роки війни нацисти знищили близько 6 мільйонів євреїв, з них півтора мільйона дітей, що становило приблизно третину загальної чисельності євреїв в усьому світі в той час. Планомірне знищення євреїв не можна назвати просто актом геноциду, настільки безпрецедентним воно було за масштабами, опрацьованості і реалізації. Це була спроба знищити цілий народ, де б не перебували його представники. Саме тому геноцид єврейського народу в роки війни отримав назву – Голокост (англ. Holocaust – «всеспалення»).

В історії Голокосту увиразнюють 4 основні етапи:

1933-1938 – початок відкритої державної антисемітської пропаганди в Німеччині, т. з. «Нюрнберзькі закони», згідно з якими євреї не вважалися громадянами Третього рейху, послідовна та поступова дискримінація євреїв Німеччини в усіх сферах соціального життя. Від 1938 антисемітська політика поширювалася на єврейські громади Австрії та Чехословаччини. Завершальна подія цього етапу – загальнонімецький єврейський погром («кришталева ніч»);

1939-1941 – фізичне переслідування єврейських громад Європи, переміщення євреїв у міські концтабори. Заохочення вбивств євреїв у Польщі, Німеччині, Австрії, Франції, Нідерландах та інших країнах;

1941-1943 рр. – реалізація гітлерівського плану суцільного знищення єврейського народу під евфемізмом «остаточне розв’язання єврейського питання» у формі масових розстрілів у спеціально відведених місцях, у гетто, розстрілів та отруєння газом у таборах смерті Аушвіц, Треблінка, Белжець, Собібор, Майданек, Хелмно;

1943-1945 – продовження знищення євреїв у таборах смерті. Ліквідація гетто. Приховування нацистами наслідків Голокосту.

Миколаїв[1]

Миколаїв — село у Чорноострівській селищній громаді Хмельницького району.

Поселення Миколаївка, було засноване в 1555 році на місці дубового лісу за дорученням польського короля Сигізмунда II Августа великим коронним гетьманом, руським воєводою, державним, політичним та військовим діячем Польського королівства, Миколаєм Синявським. З 1672 року по 1699 рік село Миколаївка, як і усе Поділля, було під владою Порти. Великий коронний гетьман Адам Сенявський надає відбудованому після турецького руйнування м. Миколаєву Летичівського повіту магдебурзьке право. З тих пір містечко вже називається Миколаїв Розвиваються кушнірський, шевський та гончарні промисли, побудована суконна фабрика.

Згідно купчої від 1816 року, містечко Миколаїв перейшло у власність поміщика Костянтина Михайловича Пржездзецького, сина останнього писаря Великого князівства Литовського Михайла Костянтиновича Пржездзецького, власника містечка Чорний Острів та багатьох навколишніх сіл Проскурівського повіту. Це вже був великий населений пункт, що нараховував 2884 осіб.

Костел Св. Миколая. 1900 р.

Справжнього розквіту містечко набуло за князів Чарторийських. Князь Адам Казимир Йоахім Амброзій Марек Чорторийський розробив цеховий статут для ремісників містечка Миколаїв, взяв участь в будівництві нового православного Свято-Покровського храму, який в польських джерелах називають церквою Святої Панни, оздобив ратушу, побудований костел[2]. Костел був знищений комуністами в 1937 році.

[1] Mikołajów (2) / Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1885. — T. VI. — S. 402. (пол.). https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/402; Дячок В. В. Поселення Проскурівського повіту в кінці XVIII століття (за камеральним і топографічним описом Подільської губернії) // Хмельницькі краєзнавчі студії : наук.-краєзнав. зб. / редкол.: Баженов Л.В. (голова) [та ін.]. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2016. – Вип. 9. – С. 97-123. URL: https://kraimuz.km.ua/wp-content/uploads/2021/10/hks_9_w.pdf; Миколаїв / А. І. Шушківський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-65249; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – С. 874-875. – 1266 с. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/a5/62/a56236ea-2ed7-4353-9c97-02ca5c15e658.pdf

[2] URL: https://polona.pl/preview/6321c4d8-3b38-428e-aa0e-8255cf67d5af

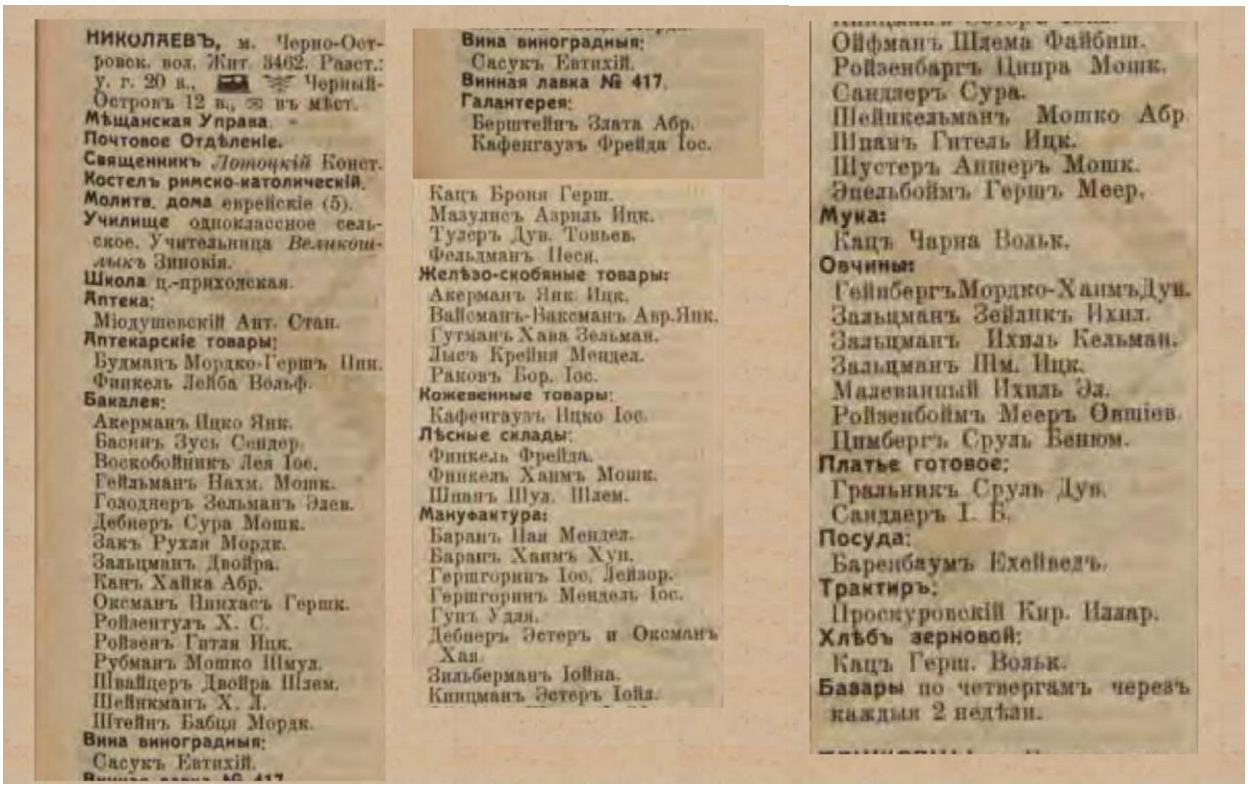

НИКОЛАЕВЪ, м. Черно-Островск. вол. Жит. 3462. Разст.: у. г. 20 в., Черный-Островъ 12 в., въ мѣст.
Мѣщанская Управа.
Почтовое Отдѣленіе.
Священникъ *Лотоцкій* Конст.
Костелъ римско-католическій.
Молитв. дома еврейскіе (5).
Училище одноклассное сельское. Учительница *Великошлыкъ* Зиновія.
Школа ц.-приходская.
Аптека:
Міодушевскій Ант. Стан.
Аптекарскіе товары:
Будманъ Мордко-Гершъ Пин.
Финкель Лейба Вольф.
Бакалея:
Акерманъ Ицко Янк.
Басинъ Зусь Сендер.
Воскобойникъ Лея Іос.
Гейльманъ Нахм. Мошк.
Голоднеръ Зельманъ Элев.
Дебнеръ Сура Мошк.
Закъ Рухля Мордк.
Зальцманъ Двойра.
Канъ Хайка Абр.
Оксманъ Пинхасъ Гершк.
Ройзентулъ Х. С.
Ройзенъ Гитля Ицк.
Рубманъ Мошко Шмул.
Швайцеръ Двойра Шлем.
Шейнкманъ Х. Л.
Штейнъ Бабця Мордк.
Вина виноградныя:
Сасукъ Евтихій.

Вина виноградныя:
Сасукъ Евтихій.
Винная лавка № 417.
Галантерея:
Берштейнъ Злата Абр.
Кафенгаузъ Фрейда Іос.

Кацъ Броня Герш.
Мазулисъ Азриль Ицк.
Тулеръ Дув. Тоньев.
Фельдманъ Песя.
Желѣзо-скобяные товары:
Акерманъ Янк. Ицк.
Вайсманъ-Ваксманъ Авр.Янк.
Гутманъ Хава Зельман.
Лысъ Крейня Мендел.
Раковъ Бор. Іос.
Кожевенные товары:
Кафенгаузъ Ицко Іос.
Лѣсные склады:
Финкель Фрейда.
Финкель Хаимъ Мошк.
Шпанъ Шул. Шлем.
Мануфактура:
Баранъ Пая Мендел.
Баранъ Хаимъ Хуп.
Гершгоринъ Іос. Лейзор.
Гершгоринъ Мендель Іос.
Гупъ Удля.
Дебнеръ Эстеръ и Оксманъ Хая.
Зильберманъ Іойна.
Кинцманъ Эстеръ Іойл.

Ойфманъ Шлема Файбиш.
Ройзенбаргъ Ципра Мошк.
Сандлеръ Сура.
Шейнкельманъ Мошко Абр.
Шпанъ Гитель Ицк.
Шустеръ Аншеръ Мошк.
Эпельбоймъ Гершъ Меер.
Мука:
Кацъ Чарна Вольк.
Овчины:
ГейнбергъМордко-ХаимъДув.
Зальцманъ Зейликъ Ихил.
Зальцманъ Ихиль Кельман.
Зальцманъ Шм. Ицк.
Малеванный Ихиль Эл.
Ройзенбоймъ Мееръ Овшіев.
Цимбергъ Сруль Бенюм.
Платье готовое:
Гральникъ Сруль Дув.
Сандлеръ І. Б.
Посуда:
Баренбаумъ Ехейведъ.
Трактиръ:
Проскуровскій Кир. Иллар.
Хлѣбъ зерновой:
Кацъ Герш. Вольк.
Базары по четвергамъ черезъ каждыя 2 недѣли.

Єврейські підприємці Миколаєва.[3]

Єврейська громада[4]

У 1717 в Миколаєві проживало 255 євреїв, в 1721 р. – 45, в 1739 р. – 70, в 1764 р. – 967, в 1847 р. – 1883, в 1889 р. – 2098 (49%), в 1897 р. – 1929, 1923 р. – 1203, 1926 р. – 1262, 1939 р. – 865 євреїв.

У Миколаєві жив видатний діяч Гаскали Мендель Левін (1741-1818). Завдяки підтримці князя Адама Казимира Чарторийського (1734–1823) — однієї з ключових постатей польського Просвітництва, — Лефін мав фінансову змогу писати й публікувати праці в дусі Гаскали. Князь володів великими земельними угіддями на Поділлі, зокрема й містечком Миколаїв, де оселився Лефін. Постійна близькість до важливих центрів подільського хасидизму, а також спостереження за радикалізацією євреїв у Берліні, вплинули на бачення Лефіном суті Гаскали: він визначав її як помірковану «золоту середину» між двома крайнощами — хасидизмом та атеїстичним раціоналізмом. За підтримки Чарторийського Лефін брав участь у дискусіях щодо реформування єврейського життя, які велися під час Чотирирічного сейму (1788–1792). Він анонімно написав французькою мовою памфлет («Essai d'un plan de réforme...»; 1791), виданий у Варшаві, в якому закликав до інтеграції польських євреїв у польську державу, що перебувала на

[3] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – 1051. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[4] Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Круглов А.И Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 76. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf;

шляху модернізації. При цьому він наполягав на тому, що рабинський юдаїзм цілком сумісний із політичними цілями польських реформаторів[5].

Мендель автор низки просвітницьких книг на івриті, написаних виразною і доступною мовою: збірки науково-популярних нарисів «Іггерет хохма» («Послання про мудрість», 1789), перекладення трактату про гігієну швейцарського лікаря Тисо «Рефуат ха-'ам», полярних морях «Мас від ха-ям» («Морські подорожі», 1818) та інших. Найбільшого успіху мала книга «Хешбон ха-нефеш» («Етика», 1811; короткий виклад етичного вчення американця Б. Франкліна).

У 1867 р. діяла синагога. Із середини 19 ст. рабином був Беньямін Вакс (?–1906), потім – його син Ошер (1861–?).

Основ. заняттями євреїв ремесла, вівчарство, торгівля худобою, вичинка овчини. На початку XX ст. діяли сіоністські гуртки.

У 1914 р. було 5 синагог. Євреям належали обидва склади аптечних товарів, усі 3 лісові склади, 55 лавок (у т. ч. усі 19 бакалійних, усі 15 мануфактурних, усі 6 галантерейних).

У 1920-х роках працювала єврейська школа; була єврейська художня самодіяльність.

26 травня 1925 р. у трьох синагогах було спалено 10 сувоїв Тори. Місцева влада відмовилася розслідувати інцидент.

У 1929 були закриті всі синагоги (будівля однієї з них передано під клуб).

У 1937 р. було ліквідовано установи єврейської культури.

У липні 1941 р. Миколаїв зайняли частини вермахту.

У 1942 з Миколаєва в Проскурів (сучасний Хмельницький) було депортовано і там розстріляно 805 миколаївських євреїв.

Миколаїв, мацеви на єврейському цвинтарі.[6]

[5] Raphael Mahler. Hasidism and the Jewish Enlightment : Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century. Translated from the Yiddish and the Hebrew by E. Orenstein, A. Klein, J. M. Kelin [sic, scil.: Klein], Philadelphie, The Jewish Publication Society of America, 1985.; Nancy Sinkoff. *Out of the Shtetl: Making Jews Modern in the Polish Borderlands*. Brown Univ. Judaic Studies, 2004. 340 pages; Шмуель Версес, «Тенденції та форми в літературі Гаскали» (Єрусалим, 1990).

[6] URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=103078

Новокостянтинів[7]

Новокостянтинів, Костел Св. Анни.[8]

Новокостянтинів — село в Україні, у Летичівській селищній територіальній громаді Хмельницького району.

З історії відомо, що поселення наприкінці 16 століття належало знаменитому князю Костянтину Острозькому, який проживав у Старому Костянтинові. Князь виділив наділ своєму синові на території, так виник Новий Костянтинів.

В 17 столітті село і фільварки, ліси були власністю родини Ревуських.

---

[7] Konstantynów Nowy / Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1883. — T. IV. — S. 362. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_IV/362; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 1024-1026 (пол.) URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=213; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – С. 659-660. – 1266 с. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/a5/62/a56236ea-2ed7-4353-9c97-02ca5c15e658.pdf; Новокостянтинів / Н. А. Рудик // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-73442.; Крикун М. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV—XVI ст. // *Крикун М.* Подільське воєводство у XV—XVIII століттях: Статті і матеріали. — Львів, 2011. — С. 148—149. URL: https://history.org.ua/LiberUA/978-617-607-064-1/978-617-607-064-1.pdf; Гурська К. Архітектурна спадщина Острожчини: до питань про замок у Новокостянтинові// Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів XII Всеукраїнської наук.-практ. конференції. — Кам'янець-Подільський, 2023 .— С. 252—263.

[8] URL: https://ishchuk.net/Podorozhi/Ukraine/Hmelnytska/Letychivski/Novokostiantyniv/img_4838.jpg

В 1788 році графом Жевуським було побудовано костел на честь Святої Анни[9]. На одній із вулиць було збудоване велике панське господарство. Ця вулиця і отримала ймення «Фільварок». Від графа його маєток і містечко перейшло до князя Чорторийського, який потім продав його панові Ярошинському, при якому було відмінене кріпацтво.

Після реформи в містечку почало розвиватися ремісництво. Було побудовано черепичний та цегельний заводи, вальцовий та разовий млини, ґуральні. В рік проводилось по 12 ярмарків.

Станом на 1900 рік в містечку нараховувалось близько 5000 осіб населення, з них 1299 — православних, 600 католиків, 3000 євреїв. В містечку було побудовано 10 двоповерхових будинків-заїздів завдовжки 50 метрів. Було до 500 єврейських будинків.

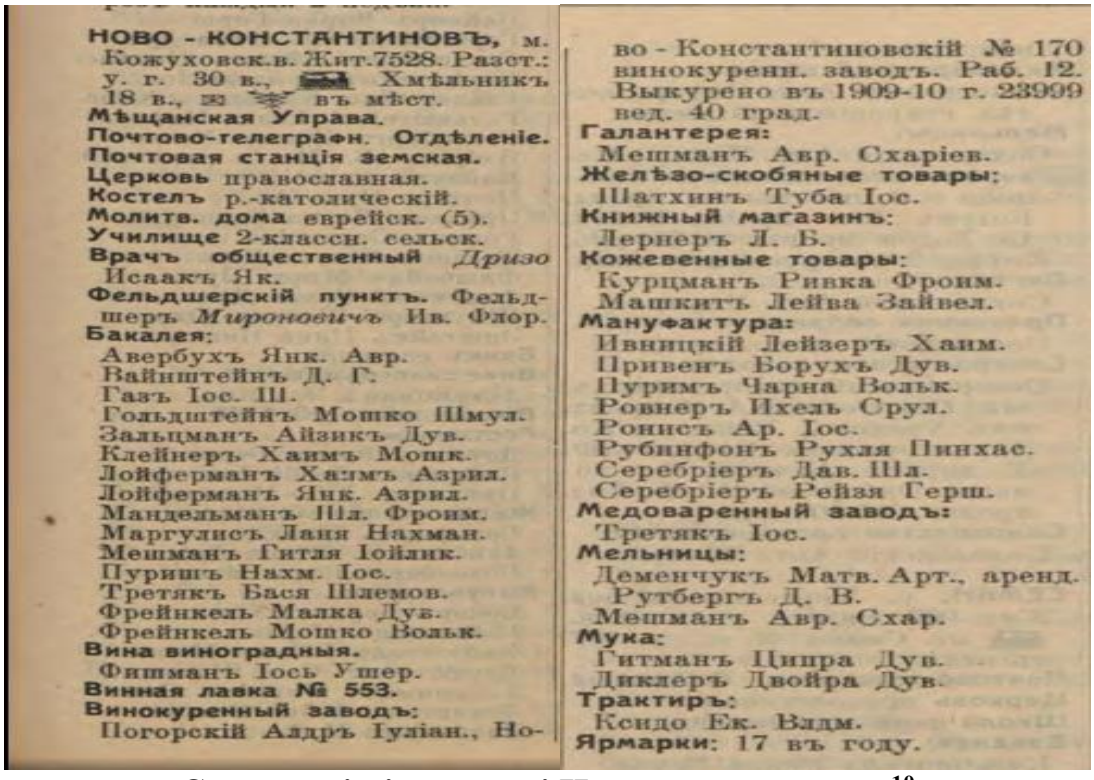

НОВО - КОНСТАНТИНОВЪ, м. Кожуховск.в. Жит.7528. Разст.: у. г. 30 в., Хмѣльникъ 18 в., въ мѣст.
Мѣщанская Управа.
Почтово-телеграфн. Отдѣленіе.
Почтовая станція земская.
Церковь православная.
Костелъ р.-католическій.
Молитв. дома еврейск. (5).
Училище 2-класси. сельск.
Врачъ общественный *Дризо* Исаакъ Як.
Фельдшерскій пунктъ. Фельдшеръ *Мироновичъ* Ив. Флор.
Бакалея:
Авербухъ Янк. Авр.
Вайнштейнъ Д. Г.
Газъ Іос. Ш.
Гольдштейнъ Мошко Шмул.
Зальцманъ Айзикъ Дув.
Клейнеръ Хаимъ Мошк.
Лойферманъ Хаимъ Азрил.
Лойферманъ Янк. Азрил.
Мандельманъ Шл. Фроим.
Маргулисъ Ланя Нахман.
Мешманъ Гитля Іойлик.
Пуришъ Нахм. Іос.
Третякъ Бася Шлемов.
Фрейнкель Малка Дув.
Фрейнкель Мошко Вольк.
Вина виноградныя.
Фишманъ Іось Ушер.
Винная лавка № 553.
Винокуренный заводъ:
Погорскій Алдръ Іуліан., Ново - Константиновскій № 170 винокурени. заводъ. Раб. 12. Выкурено въ 1909-10 г. 23999 вед. 40 град.
Галантерея:
Мешманъ Авр. Схаріев.
Желѣзо-скобяные товары:
Шатхинъ Туба Іос.
Книжный магазинъ:
Лернеръ Л. Б.
Кожевенные товары:
Курцманъ Ривка Фроим.
Машкитъ Лейва Зайвел.
Мануфактура:
Ивницкій Лейзеръ Хаим.
Привенъ Борухъ Дув.
Пуримъ Чарна Вольк.
Ровнеръ Ихель Срул.
Ронисъ Ар. Іос.
Рубинфонъ Рухля Пинхас.
Серебріеръ Дав. Шл.
Серебріеръ Рейзя Герш.
Медоваренный заводъ:
Третякъ Іос.
Мельницы:
Деменчукъ Матв. Арт., аренд.
Рутбергъ Д. В.
Мешманъ Авр. Схар.
Мука:
Гитманъ Ципра Дув.
Диклеръ Двойра Дув.
Трактиръ:
Ксидо Ек. Вадм.
Ярмарки: 17 въ году.

Єврейські підприємці Новокостянтинова.[10]

[9] Костел зведений у стилі пізнього бароко. Серед одноманітних сільських одноповерхових будиночків він виглядає розкішним велетнем. Суворість головного фасаду пом'якшують дві бічні симетричні каплиці зі сферичними куполами. Всередині простір оформлений динамічно. Стіни оздоблені колонами та пілястрами. З 30-тих років костел закрили. А римо-католики одні з перших стали жертвами репресій радянського режиму. Після Другої світової війни у костелі жили комсомольці, які брали участь у розбудові місцевого колгоспу. Вони суттєво пошкодили храм зсередини.
За словами хранителя Санктуарію Летичівської Богородиці Адама Пшевускі, частина комсомольців проживала тут, на хорах, спала на розкладених матрацах. Це був час страшенного вандалізму. Ці люди показали, що в них немає ні культури, ні шани до Бога, ні поваги до краси. У 80-х роках у костелі виникла пожежа. Ймовірно, це був навмисний підпал. Після розвалу СРСР ксьондз Станіслав Фюк почав реставрацію Санктуарію Летичівської Богородиці та зробив накриття костелу в Новокостянтинові. Після цього споруда перестала інтенсивно руйнуватися.

[10] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1005. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

У 1905-1906 рр. було побудовано школу в кінці Новокостянтинова по дорозі на Летичів, яка була знищена під час окупації німцями у 1941 році.

7 (20) листопада 1917 року, відповідно до Третього Універсалу Української Центральної Ради, увійшло до складу Української Народної Республіки.

25 квітня 1920 об'єднані польсько-українські збройні сили (20 тис. польських і 15 тис. українських вояків) форсували Збруч. Польські військовики вибили радянську владу із села. Боротьба за населений пункт відбувалася з перемінним успіхом, остаточне повернення радянської армії до Новокостянтинівки відбулося наприкінці 1920 року.

1933 рік — одна з найтрагічніших в історії жителів села. Люди їли кору дерев, мерзлу картоплю, пацюків, котів, траплялися випадки людоїдства.

Новокостянтинів опинився під німецькою окупацією з 12 липня 1941 р. На каторжні роботи в Німеччину за період окупації було примусово вивезено 124 юнаки і дівчат.

Ще більшого лиха зазнало населення єврейської общини, яке проживало в селі. Першою ознакою «нової влади» стало створення відділку з офіцера німецької армії, 10 німецьких солдат і 10 поліцаїв, та гетто для осіб єврейської національності. Тут сотні старих, жінок і дітей терпіли наругу, голод і спрагу, а через кілька місяців були знищені.

Єврейська громада[11]

У 1681 р. у Новокостянтинові мешкало кілька єврейських сімей.

До 1742 р. до Новокостянтинів прибула 51 єврейська родина; 1765 р. тут проживало 694 євреї.

За ревізією 1847 р. «Новокостянтинівське єврейське суспільство» складалося з 2584 осіб.

За переписом 1897 р. в Новокостянтинові проживало 2320 євреїв із 3907 жителів (59% населення).

У 1889 р. діяло 4 синагоги. З 1887 р. рабином у Новокостянтинові був Шмуель Маргуліон, з 1901 р. – Довід-Олександр-Яков Хунейс.

У 1914 р. у Новокостянтинові було 5 синагог.

Основні заняття єврейського населення – торгівля та ремесла. У 1914 євреям належали медоварений завод, млин, єдина книгарня і 30 крамниць (у т. ч. усі 15 бакалійних, усі 8 мануфактурних, єдина галантерейна). Євреєм був єдиний лікар.

У 1923 р. у Новокостянтинові проживало 1469 євреїв.

У 1920-х – початку 1930-х рр. діяла єврейська школа.

У 1941 р. євреї Новокостянтинова були депортовані в гетто Летичева і у вересні 1942 р. розстріляні.

[11] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том одиннадцатый. Миддот — Община (1911). – С. 761. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom11_1911__ocr.pdf; Круглов А. И Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 Хроника событий. 1997 – С. 69.

Витяг із протоколу допиту колишнього начальника кущової поліції с. Новокостянтинів Л. Стеблєвського про обставини вбивства єврейського населення. 11 червня 1951 р.[12]

Запитання: *Покажіть про злочинну діяльність, яку Ви провадили?*

Відповідь: *Працюючи начальником кущової поліції, я керував охороною єврейського гетто, яке було створено німцями в селі Ново-Костянтинів і сам особисто брав участь в охороні разом із підлеглими мені поліцейськими. У цьому гетто було ув'язнено приблизно до 700 осіб Радянських громадян єврейської національності, територія гетто була обгороджена колючим дротом, охорону цього гетто несли лише поліцейськими, підлеглими мені.*

Восени 1942 року до мене з району прибули п'ять німецьких жандармів, які разом зі мною та моїми підлеглими поліцейськими робили арешти всіх євреїв, які проживають у гетто, побудували їх в одну колону. Потім разом з частиною моїх поліцейських та іншими поліцейськими, прибули з інших кущів поліції, під конвоєм погнали в районний центр у Летичів, де вони були поміщені також у гетто, а потім приблизно за два тижні були всі розстріляні німцями.

Коли євреїв було вигнано з гетто, яке я разом із підлеглими поліцейськими охороняв, у гетто залишилося до 10 осіб хворих і немічних чоловіків і жінок, які не могли рухатися, всіх їх за наказом жандармів я посадив на підводу і разом з поліцейськими Михайлом Бондарем, Рудковським, Добрянським та Шевчуком на підводі під конвоєм відправили за село Новокостянтинів у балку, де всіх 10 людей хворих та немічних Радянських громадян розстріляли з гвинтівок. У розстрілі я приймав особисту участь зі своєї гвинтівки розстріляв чотирьох радянських громадян.

Потім після розстрілу на мій наказ поліцейські приймали разом зі мною у розстрілі участь там же у балці закопали розстріляних нами радянських громадян, після чого ми пішли до себе на ділянку.

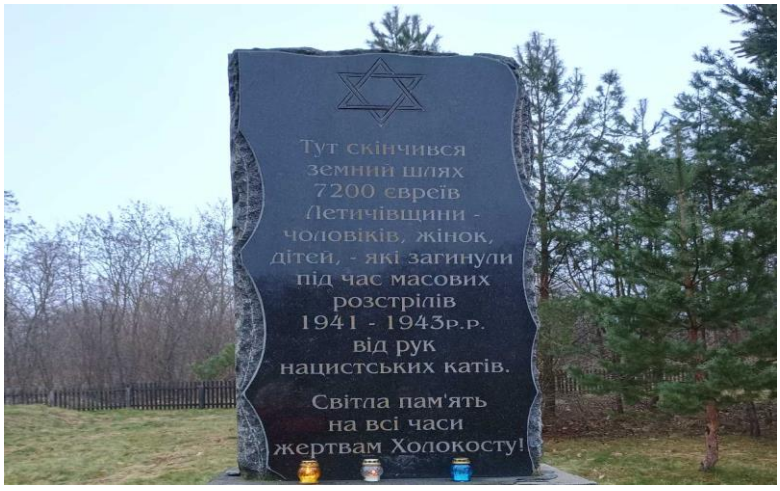

Меморіал розстріляних євреїв біля с. Залетичівка.

[12] Насильство над цивільним населенням. Хмельницька область. Документи органів держбезпеки. 1941-1944 / Авт.-упоряд.: В. Васильєв, О. Лисенко, С. Маркова, Р. Подкур. НАН України. Інститут історії України; Гайдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Державний архів Хмельницької області. – К.: Видавець В. Захаренко, 2022. – с. 238. – 456 с.

Ожигівці[13]

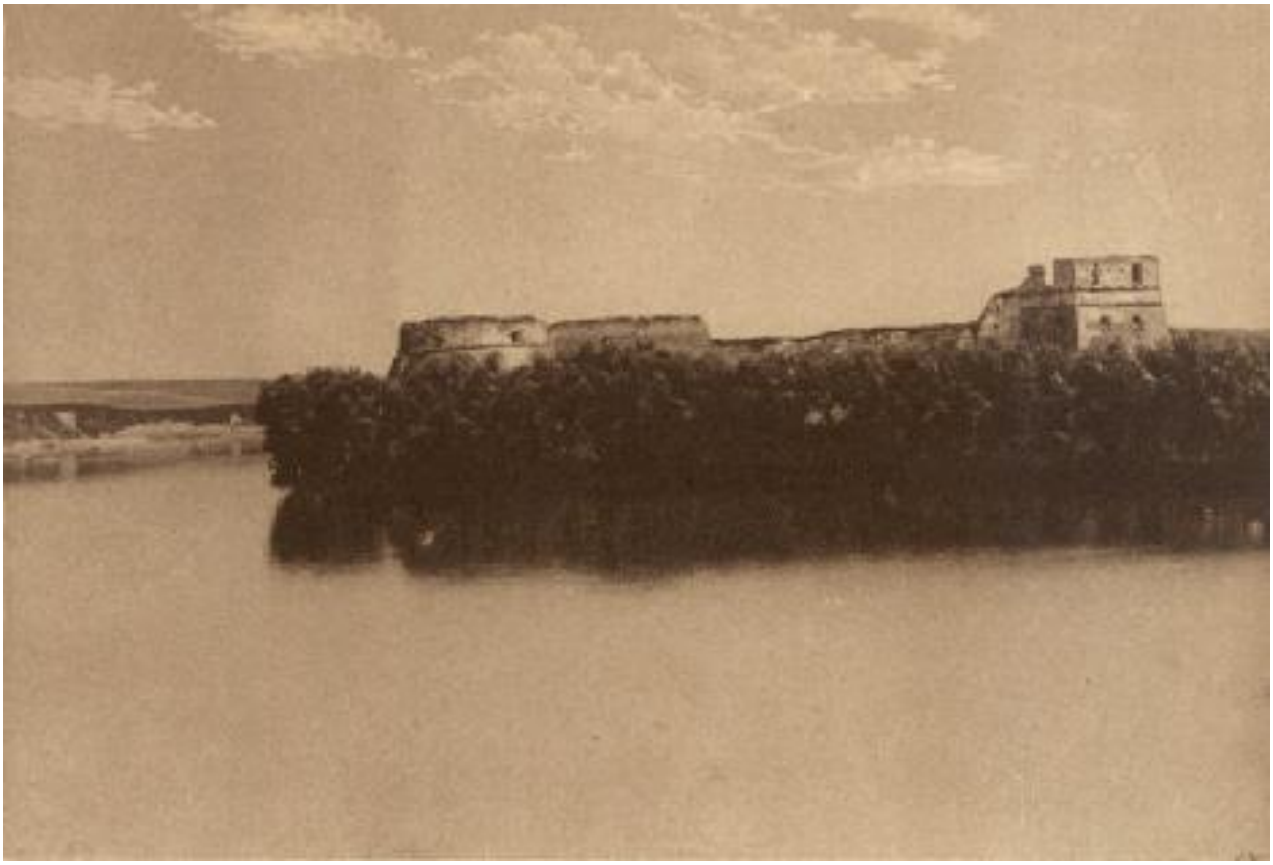

Ожигівці, західна сторона замку. 1920–ті роки.[14]

Основу економічного життя містечка становили ремесло та транзитна торгівля. Про величину тогочасних Ожигівців можна судити з того, що в 1583 р. біля ринку було 52 будови.

У документі від 19 лютого 1602 р. “Про інвентар описання замку і міста Ожиговець називаємого Новим Збаражем”, сказано, що у замку була лише одна велика гармата, 4 малих гарматки і 34 гаківниці. [11] За кількістю населення Ожигівці на той час були великим містом.

У 1629 р., коли його власником був краківський каштелян князь Кшиштоф-Єжи Збаразький, Ожигівці мали 503 будинки, в тому числі Старе Місто ― 22, а Нове Місто — 394, передмістя і фільварок — 87.[15]

---

[13] Ożohowce, miasteczko // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1886. — T. VII. — S. 795—796. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VII/795; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 4: Староконстантиновский уезд / Составил Н. И. Теодорович. – Почаев, 1899. С. 835-848. – 934 с. URL**:** https://history.org.ua/LiberUA/IstStatOpVolGub4_1899/IstStatOpVolGub4_1899.pdf**;** Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. Вінніпег: Тов-во «Волинь», 1986. Т. 2. – С. 163. – 578 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StVol_1986/StVol_1986.pdf

[14]Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego. Tarnopol: Powiatowa Organizacja Narodowa, 1926. – C. XXXIV URL: https://polona.pl/item-view/19e9fd0e-bf6f-4f60-9386-bc8c47e881e5?page=278

[15] Мороз, В. Замки і фортеці Тернопілля [Текст] / В. Мороз ; [ред. О. Чучук]. – Тернопіль, 2011.

У “Літописі Самовидця” (1651 р.) читаємо про Ожигівці: «Хан кримський почал з королем єго милостю щось згодного і учинили потребу єще, і зараз хан з ордами уступил, зоставивши самих козаков. Що выдячи гетман Хмельніцкій з писарем скочили до хана, унимаючи оного, але не дался намовити — просто пошел под Ожиговці миль кількандцять і стал»[16].

Вишневецькі збудували в Ожигівцях костьол, а у 1722 р. — другий костьол, який переробили із замкової вежі. Потім твердиня перейшла до роду Чарнецьких, а далі — до Матковських.

1772 р. Збруч став кордоном між Австрією і Росією. На російському боці залишалося містечко Ожигівці, а його передмістя Токи із замком дісталося Австрії. Незабаром Токи стали самостійним селом, а занедбаний замок перетворився у мальовничу руїну.

До 1917 року село Ожигівці належало графу І. П. Малинському. Під час революції 1917 року жителі села почали розбирати поміщицьке майно, вирубували ліс.

З 5 липня 1941 року по 5 березня 1944 року село було окуповане німецькими загарбниками. На примусові роботи до Німеччини окупанти вивезли 135 чоловік, з них багато не повернулися у село.

Єврейська громада[17]

Єврейська громада в Ожигівцях існувала з 17 ст.

У 1896 р. діяла синагога.

У 1897 р. в Ожигівцях проживало 154 євреї (10%).

Перше повідомлення про єврейських поселенців в Ожиговцях наводить у IV томі «Історико-статистичного опису церков та парафій Волинської єпархії» дослідник волинської історії Микола Теодорович. Автор цитує наступний документ: «У 1583 році 27 грудня князь Петро Владиславович Збаразький видав пану Миколаю Вонсовичу та єврею новозбаразькому Єфраїму запис на передачу їм в орендне утримання на три роки маєтності, що перебували під його опікою – половину містечка Нового Збаража і сіл, що до нього належні, за 9100 злотих орендної плати в рік. Причому він, князь Збаразький, зобов’язувався охороняти та захищати ці маєтності від нападів та насильницьких захоплень. У випадку ж недотримання цього зобов’язання князь Збаразький повинен був у вигляді неустойки віддати орендарям на правах оренди свою власну маєтність – містечко Влочище з усіма селами»[18].

Слід зазначити, що Новим Збаражем тоді називали сучасне село Ожигівці на Волочищині. Із наведеного уривку зрозуміло, що євреї часто залучалися шляхтою і магнатами як орендарі маєтностей. Це подекуди створювало

[16]Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, "Краткого описания Малороссии”, и "Собрания исторического”. – К., 1878. – С. 24-25. – 589 с. URL: https://archive.org/details/samovydcya/samovydcya/page/24/mode/1up

[17]Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 70. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

[18] Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 4: Староконстантиновский уезд / Составил Н. И. Теодорович. – Почаев, 1899. С. 835-836. – 934 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/IstStatOpVolGub4_1899/IstStatOpVolGub4_1899.pdf

напружені стосунки із місцевими селянами, адже оренда супроводжувалася визиском, виконанням численних повинностей. Окрім того, євреї зазвичай були збирачами податків, управителями маєтків із правом відправлення правосуддя (зокрема, страти винних), діловими агентами, власниками шинків і постоялих дворів, олійниць, млинів, лісопилок та винокурень.

У липні 1941 р. Ожигівці зайняли частини вермахту. У серпні 1942 року євреїв із сусідніх сіл, зокрема з Ожигівців було переселено до гетто Волочиська.

11 вересня 1942 року поліція безпеки (SPO) ліквідувала гетто, розстрілявши всіх євреїв, що залишилися. Кількість убитих євреїв, ймовірно, становила близько 3000 осіб, хоча радянські джерела наводять дещо більші цифри[19]. Масові розстріли були здійснені загоном застави Sipo з Старокостянтинова за сприянням німецької жандармерії та української поліції. Восени 1942 року українські поліцейські заарештували та розстріляли ще кілька сотень євреїв, яких знайшли в переховуванні.

У липні 1944 року дев'ятьох чоловіків, які служили в місцевій поліції у Волочиську під час німецької окупації, судила радянська влада. Усіх їх визнали винними, а шістьох з них засудили до смертної кари та повісили у Волочиську, а інших трьох засудили до каторжних робіт. У документах військово-польового суду під головуванням майора юстиції Пахомова, що відбувався 10-11 липня 1944 року на станції Волочиськ, названо іншу кількість – близько 4 тисяч загиблих. Районна комісія провела розкопки місця поховання біля підніжжя яру та полів, що належали колгоспу імені Шевченка. Могила мала розміри: 20 м довжини, 17 м ширини, 2 м глибини. Після відкриття могили знайдено трупи у неприродних для тілопокладання позах – в сидячому, напівлежачому вигляді. При медичному огляді визначено, що більшість мирних громадян була кинута у яму живими, приглушеними тупою і холодною зброєю. Інша частина загиблих мала кульові вогнепальні поранення у потиличній та скроневій частинах. Серед знайдених трупів встановлено переважну кількість жінок (в т.ч. вагітних), стариків і дітей. Було визначено, що діти закопувалися живцем разом із батьками. 1945 року у Чернівцях було розшукано колишнього слідчого Волочиської жандармерії Вільгельма Фея. У січні 1946 року на допиті Фей повідомив подробиці масового розстрілу мирного єврейського населення у Волочиську. У 1947 році на могилі на цегляно-цементованому постаменті розміром 0,8×2,3×2,3 м. встановлено цегляно-цементований обеліск висотою 5,7 м. з металевою меморіальною плитою розміром 0,4×0,5 м. із написом: «На цьому місці в 1941-1944 р. німецько-фашистськими загарбниками були по-звірячому розстріляні жителі району». Автором пам’ятника, зведеного на пожертви громадян, був місцевий житель, колишній працівник сфери торгівлі Гершель Горбатий. Братська могила жертв нацизму взята на державний облік за категорією «пам’ятка історії місцевого значення» рішенням Хмельницької обласної ради народних депутатів №31 від 19.03.1983 року (охоронний номер 2073).[20]

[19] Документи ДНК (Державна Надзвичайна Комісія) вказують на те, що понад 8000 євреїв було розстріляно за один день. На нашу думку, ця кількість жертв значно завищена. Див. ДАРФ (Державний архів Російської федерації), 7021-64-795, С. 94–96, 139.

[20] Матусяк В. Євреї Волочиська: невідома історія. URL: https://volochysk.com.ua/archives/3254

Перший пам'ятник на братській могилі жертв нацизму.

Сучасний вигляд реставрованої братської могили мирних єврейських жителів, розстріляних нацистами у 1942 р.

Снітівка[21]

Снітівка — село у Летичівській селищній територіальній громаді Хмельницького району.

Снітівка належала багатьом власникам: Снітовським (в XVI ст.), Чарторійським, Ходаківським, Каховському, полковнику Стогову, греку Марантонову, Потоцькій.

Мешканці Снітівки займалися землеробством, візництвом, роботами на вапняних і лісопильних заводах.

Під час організованого радянською владою Голодомору 1932—1933 років помер щонайменше 301 житель села[22].

В Снітівці мешкав дід Анни Ахматової по материнській лінії Еразм Стогов. Після того, як він відпрацював певний час начальником канцелярії жандармерії київського генерал-губернатора Дмитра Бібикова, придбав у Летичівському повіті маєток Снітівку і оселився тут[23].

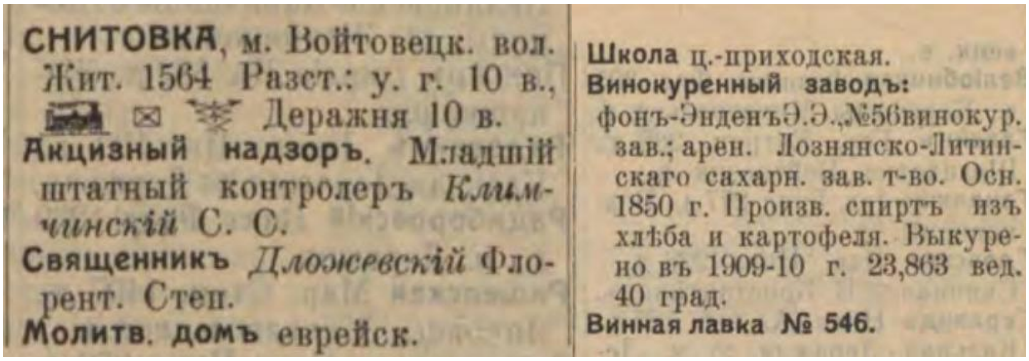
СНИТОВКА, м. Войтовецк. вол. Жит. 1564 Разст.: у. г. 10 в., Деражня 10 в.
Акцизный надзоръ. Младшій штатный контролеръ *Климчинскій* С. С.
Священникъ *Дложевскій* Флорент. Степ.
Молитв. домъ еврейск.
Школа ц.-приходская.
Винокуренный заводъ: фонъ-ЭнденъЭ.Э.,№56винокур. зав.; арен. Лознянско-Литинскаго сахарн. зав. т-во. Осн. 1850 г. Произв. спиртъ изъ хлѣба и картофеля. Выкурено въ 1909-10 г. 23,863 вед. 40 град.
Винная лавка № 546.

Довідник, Снітівка. 1913 р.[24]

Єврейська громада[25]

У 1887 р. в Снітівці проживало 80 євреїв (6%), у 1897 р. – 231 єврей (16%).

У 1870 р. діяла синагога, в 1889 р. – 2 синагоги.

У 1914 в С. діяла 1 синагога.

У 1847 р. проживало 98 євреїв, 1897 р. – 231 (16% від населення).

Наприкінці XIX – початку XX століття діяла синагога. Працювали кілька лавок, три водяні млини та винокурня.

У липні 1941 р. німецькі війська зайняли місто. Євреї Снітівки було вбито у 1942 році разом з євреями з інших населених пунктів Летичівського району.

[21] Труды Подольского епархиального историкостатистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского.Каменец-Подольск, 1901. – С. 513. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/a5/62/a56236ea-2ed7-4353-9c97-02ca5c15e658.pdf

[22] Снітівка. Геоінформаційна система місць «Голодомор 1932—1933 років в Україні». Український інститут національної пам'яті.

[23] Дмитро Антонюк. Тіні Слобідки Шелехівської // ЛітАкцент. — 5 жовтня 2012 р. URL: https://web.archive.org/web/20140714120943/http://litakcent.com/2012/10/05/tini-slobidky-shelehivskoji/

[24] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 999. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[25] Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php

Снітівка, сім'я Бориса Левіна. 1929 р.[26]

Анна Фурман
Народилася у Снітівці, 1910 року. Анну вбили під час Голокосту.[27]

Борис Лакриць
Народився у Снітівці, 1919 року. Бориса було вбито під час Голокосту.[28]

[26] URL: https://collections.yadvashem.org/en/photos/55498
[27] URL: https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Snitovka?page=1
[28] URL: https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Snitovka?page=1

Снітівка, єврейський цвинтар.[29]

[29] URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=447818

Сокілець[30]

Сокілець, 2018 р.

Сокілець — село у Дунаєвецькій міській територіальній громаді.

В наш час - це невеличке село з населенням трохи більше 500 мешканців, але з цікавою та давньою історією.

Перші писемні відомості про село Сокілець відносяться до 1535 р. Тоді воно належало Катерині Подвербецькій[31].

В другій половині 16 ст. Сокілець належав родині Закревських. На початку 17 ст. власником села Сокільця стає Войцех Гумецький, кам'янецький ґродський писар, дідич Рихти та Тинни. Після його смерті в 1618 р. Сокільцем володів його син Олександр Гумецький. В роки його володіння Сокілець піднявся до статусу містечка. В 1629 р. тут було 76 димів[32]. Вони всіляко зміцнювали та розвивали Сокілець. Вони збудували кам'яний мур навколо села з вежами, що розділяли його для охорони. Вони також збудували великий католицький костел. Дальша доля костелу – взірцевий приклад злочинної політики комуністичного режиму. За свідченнями місцевих мешканців, в 1937 році з будівлі костелу зняли металеву

[30]Sokolec (5), mko // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1890.— T. XI. — S. 17. (пол.).— https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/17; Гульдман, В. Населенные места Подольской губернии [Электронная копия] : алфавитный перечень населенных пунктов губерний, с указанием некоторых справочных о них сведений / В. Гульдман. – Каменец-Подольский. : Изд. Подол. губерн. стат. комитета (Тип. Подол. губ.. правл.), 1893. – С. 252, 279. – 636 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/NasMesta/NasMesta.pdf

;Novicki A., Miejsca nad Uszycą wiecznie żywe – od Sokolca po Starą Uszycę, Poznan, 2018.

[31]Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф.141, оп.1, спр.162, арк.21

[32] Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678–1679 років. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2015. – С. 128. – 360 с.

покрівлю, аби накрити районний комітет партії в сусідніх Миньківцях. Доля храмових святинь невідома, а сам костел поволі перетворювався на руїну.

20 липня 1630 р. у Варшаві король Сигізмунд III Ваза на прохання власника Сокільця Олександра Гумецького запровадив два щорічних ярмарки; один на Спаса, другий — на Покрови, а також один щотижневий торг щочетверга. Ярмарки повинні були відбуватися на свята згідно «старого календаря»[33].

За часів Речі Посполитої Соколець до 1793 року був штетлом Подільського воєводства. На початку XX століття це був штетл Подільського повіту Ушицького повіту.

Єврейська громада[34]

Євреї почали селитися в Сокільці у XVIII столітті.

У 1765 р. в Сокільці проживало – 356 євреїв, 1847 р. – 457 євреїв, 1897 р. – 747 (27% від загальної кількості), 1926 – 616 євреїв, 1931 – 425 євреїв.

За радянських часів у місті діяла єврейська сільська рада.

Голокост

Німці окупували місто на початку липня 1941 року.

31 серпня 1941 року 320-й поліцейський батальйон розстріляв, за даними німецьких джерел, 380 євреїв із Сокільця та більшість євреїв із сусіднього міста Великий Жванець поблизу Соколецького лісу[35].

Влітку 1942 року, на цьому місці були розстріляні останні євреї з гетто Великого Жванчика.

У 1944 році радянська комісія дослідила це місце та знайшла три братські могили з 1224 тілами.

Братська могила євреїв із Сокільця та Великого Жванчика

[33]Boniecki, Adam (1905). Herbarz Polski. Cz. 1, Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. T.8. Druk Towarzystwa Akcyjnego S. Orgelbranda S-ów w Warszawie. 1905. S. 2. –418 s. URL: https://bc.radom.pl/dlibra/publication/45833/edition/44450/content; Особистий архів краєзнавця Андрія Боровського. Літопис Скали. AGAD, MK 178, f.155-155v; URL: https://litopys-skaly.blogspot.com/2021/12/20-1630.html

[34]Соколець. URL: https://jewua.org/sokolets/

[35] Круглов А.И. Уничтожение еврейского населенияУкраины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. С. 19. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

Єврейські кладовища

У Сокільці збереглося два єврейські цвинтарі. Старий розташований поблизу колишнього центру штетлу. На ньому є кілька мацев, але написи на них неможливо прочитати.

Мацева на старому єврейському цвинтарі

Мацеви на новому єврейському цвинтарі

Солобківці[36]

Костел Матері Божої Святого Скапулярію.

Солобківці — село в Україні, центр Солобковецької сільської територіальної громади Хмельницького району.

Солобківці (пол. Solopkowcze) засновані, певно, в першій половині або в середині XV століття. Перша документальна згадка про них датується 1493 роком. В подимному реєстрі Подільського воєводства (Regestrum ffumalium anni Domini 1493. Sequitur-solvitur.) зазначалося, що на той час в селі було 4 дими (будинки) (Solopkowcze de quatuor per eundem solvit)[37] .

Солобківці, як і інші поселення, розташовані поблизу Кучманського шляху, зазнавали частих нападів кримських татар. Тому Шемберг, який володів

[36] Solopkowcze / Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1890. — T. XI. — S. 58. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/58; Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1903. – С. 530. – 563 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0007759; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Плодольск, 1901. – С. 955. – 1267 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/TrPodEpK_1901/TrPodEpK_1901.pdf

[37] Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. – Ч. 8: [Акты юридические]. – Т. 2: Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XVII-XVIII в. . – К., 1894. – С. 335. 774 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0006727

Солобківцями з кінця XVI століття, на початку XVII століття побудував тут кам'яну фортецю з високим земляним валом навколо.

До середини XVII століття вони стали одним з найбільших поселень у північно-східній частині Кам'янецького повіту.

На початку XVIII століття село стало власністю Гумецького — воєводи подільського, який переселив сюди з інших своїх маєтків ремісників і селян, головним чином католицького віросповідання.

Один з солобковецьких поміщиків Ф. Бельциковський, автор книги «Сільськогосподарська продуктивність на Поділлі в порівнянні з Францією», виданої 1902 року, характеризуючи становище місцевих селян, писав: «Над кожним селянським житлом витає звичайно привид голоду і злиднів».

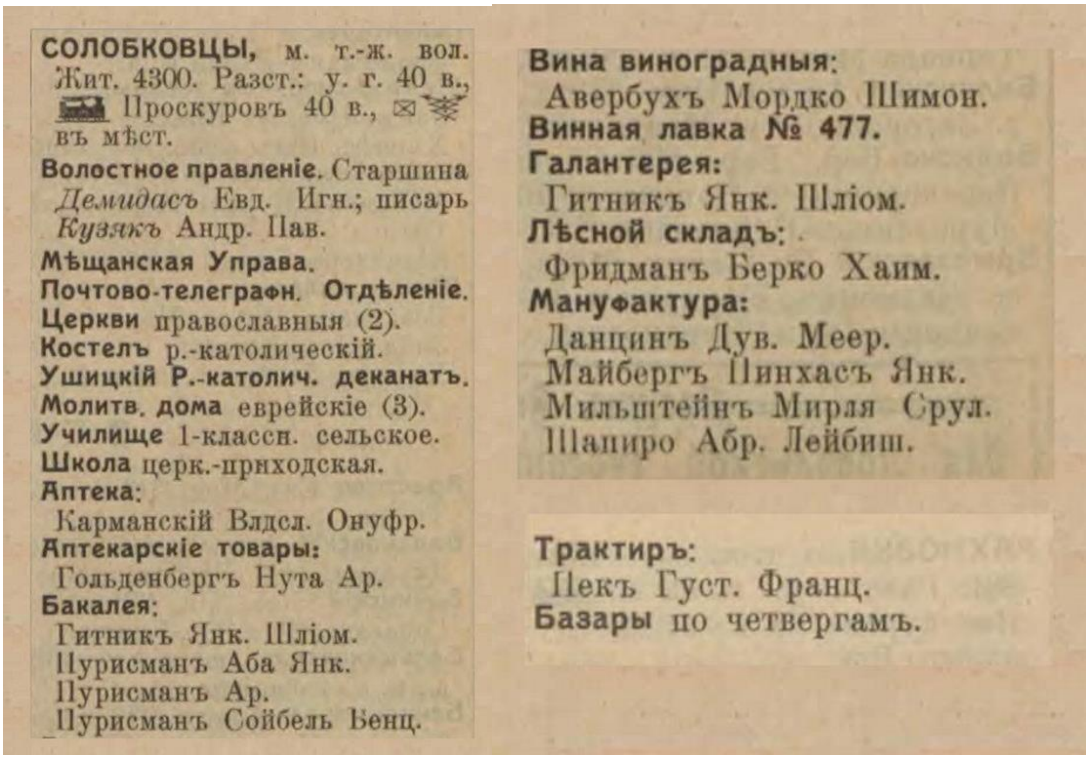

СОЛОБКОВЦЫ, м. т.-ж. вол. Жит. 4300. Разст.: у. г. 40 в., Проскуровъ 40 в., ✉ въ мѣст.
Волостное правленіе. Старшина *Демидасъ* Евд. Игн.; писарь *Кузякъ* Андр. Пав.
Мѣщанская Управа.
Почтово-телеграфн. Отдѣленіе.
Церкви православныя (2).
Костелъ р.-католическій.
Ушицкій Р.-католич. деканатъ.
Молитв. дома еврейскіе (3).
Училище 1-классн. сельское.
Школа церк.-приходская.
Аптека:
Карманскій Влдсл. Онуфр.
Аптекарскіе товары:
Гольденбергъ Нута Ар.
Бакалея:
Гитникъ Янк. Шліом.
Пурисманъ Аба Янк.
Пурисманъ Ар.
Пурисманъ Сойбель Бенц.

Вина виноградныя:
Авербухъ Мордко Шимон.
Винная лавка № 477.
Галантерея:
Гитникъ Янк. Шліом.
Лѣсной складъ:
Фридманъ Берко Хаим.
Мануфактура:
Данцинъ Дув. Меер.
Майбергъ Пинхасъ Янк.
Мильштейнъ Мирля Срул.
Шапиро Абр. Лейбиш.

Трактиръ:
Пекъ Густ. Франц.
Базары по четвергамъ.

Єврейські підприємці Солобківців[38]

В 1900 році в Солобківцях було відкрито чотирикласне народне (реальне) училище з терміном навчання 7 років. Заклад давав середню освіту та змогу поступати до вищих навчальних закладів. Будівництво приміщення училища розпочалося в 1903 році, а закінчилося в 1906 році (тепер будинок навчальних майстерень Солобковецького НРЦ). Для будівництва приміщення повітове земство пожертвувало 1500 карбованців, а решту грошей збирали з населення. В школі навчалося 120 учнів, де велика увага приділялася початковій освіті, вивченню теологічних дисциплін, культурі практичного ведення сільського господарства.

Частина населення Солобковець була зайнята торгівлею, домашніми промислами. В 1913 році тут налічувалося 44 двори, що виготовляли бочки,

[38] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1063. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

меблі, різні залізні вироби, взуття, полотно тощо. Все це збувалося на місцевому ярмарку, який відбувався тут двічі на місяць.

Єврейська громада[39]

За ревізією 1847 р. «Солобковецьке єврейське суспільство» складалося з 1550 чоловік. За переписом 1897 р. всього мешканців 3372, з них 1307 євреїв.

У 1913 р. діяли 3 синагоги. Євреям належали всі 4 бакалійні лавки, єдина галантерейна, всі 4 мануфактурні, аптечна, єдиний лісовий склад.

У 1930-ті роки. Солобківці були центром єврейської національної селищної ради.

У 1939 р. проживало 940 євреїв (19,7% від всього населення).

Єврейська трагедія Солобковець[40]

Солобківці були окуповані німцями 9 липня 1941 року. Окупувавши село нацисти створили нестерпний режим перебування для євреїв. Всім було наказано нашити на одяг жовту шестиконечну «зірку Давида», для того щоб відрізняти їх від інших жителів. Центральну частину Солобковець «місто», де проживали в основному тільки євреї, було перетворено в гетто. Євреїв залучали до виконання різних повинностей. Вони без особливого розпорядження не могли покинути межі містечка. За непослух - смерть на місці. Вбивали не лише дорослих, але й дітей.

З перших днів окупації гітлерівці вирішили на 194 єврейські сім'ї Солобковець, 8 сімей з Проскурівки, 26 сімей зі станції Дунаївці і 2 сім'ї з Тарасівки накласти грошову контрибуцію. Витребувавши півмільйона карбованців окупанти зажадали ще викуп в 100 золотих п'ятірок. Коли ж єврейська верхівка не змогла набрати з усіх мешканців містечка стільки золота, нацисти конфіскували коштовності.

Серед євреїв розпочався голод. В обмін на продукти йшли цінні речі, які вдавалось пронести за межі містечка. Не одна єврейська сім’я оплакувала своїх діточок, які не повернувся додому з продуктами. Односельчан просили лише про одне – похоронити вбитих на сільському кладовищі.

Над вечір, 3 серпня 1942 року, до Солобковець прибуло п'ять німецьких вояків в чорній есесівській формі і поселилися в клубі, вели себе тихо, непримітно.

Біля четвертої години ранку 4 серпня 1942 року замісник Дунаєвецьюго гебітскомісара разом з поліцаями, в кількості 200 чоловік, оточили містечко. Шуцманери заходили до єврейських будинків і наказували усім мешканцям зібратись біля будинку військкомату. Метою зібрання є переселення до Палестини. Мало хто вірив нацистам і все ж таки іскра надії була. Люди брали з

[39] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том четырнадцатый. Сараево — Трани (1913). – С. 444. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom14_1913__ocr.pdf; Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1063. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0; Страта євреїв у Солобківцях. URL:https://yahadmap.org/en/#village/solobkivtsi-solobkovtsy-khmelnytskyi-ukraine.280

[40]Тимощук О. День пам'яті жертв Голокосту. URL: https://solobkovecka-gromada.gov.ua/news/1548321345/

собою тільки найцінніше: коштовності, гроші. Зачувши шум облави євреї почали ховатися де тільки можна, багатьом вдалося прорватися через поліцейський кордон. Якщо хтось чинив опір чи вдавався до втечі – на нього чекала смерть.

Зігнавши всіх мешканців містечка на майдан біля військкомату та вишикувавши їх у колону, під конвоєм поліцаїв, повели «дорогою смерті» до викопаної могили. Євреї вели себе спокійно, ніхто не плакав, не намагався втекти. В колоні смертників йшли батьки, діти, жінки, старики, матері несли немовлят на руках. Наймолодшому серед приречених Вольфбейну Володі було лише декілька місяців. На смерть відправлялося понад 130 дітей.

По прибутті на місце страти євреям у грубій формі було наказано сісти усім на землю та здати цінні речі, в противному випадку їх роздягнуть до гола, та обшукають. Приречені віддали усе цінне що у них було.

Німець наказав заходити до ями. Поліцаї вибирали з натовпу до 10 чоловік і поштовхами підганяли до могили та наказували сходити по земляних східцях донизу і лягати лицем до землі. Через яму, поперек, була прокладена широка та довга дерев'яна кладка на якій стояв кат і з автомата поливав кулями людей. Далі приходила черга слідкуючої десятки, і цей жах знову і знову повторювався після кожної автоматної черги. Бідолахи від нелюдського страху почали кричати немов тварини. Страта людей була настільки огидною, що німці вирішили швидше закінчити свою «чорну справу». Тепер жертви не заходили до ями а ставали спиною до ката на краю могили. Багато хто падав до ями поранений, або ж живий. **Того кровавого серпневого ранку окупантами було вбито більше шести сотень євреїв.**

14 серпня 1942 року було вбито євреїв, які знаходилися в підвалі військкомату.

Будівля місцевого військкомату, де, за свідченнями, близько тижня утримували близько 200 євреїв, яких знайшли в переховуванні після основного масового розстрілу, здійсненого у серпні 1942 року.[41]

[41]Страта євреїв у Солобківцях. URL:https://yahadmap.org/en/#village/solobkivtsi-solobkovtsy-khmelnytskyi-ukraine.280

Допит свідка, Марія Ж., 1927 року народження: «*У 1938 році мого батька розстріляли працівники НКВС у Кам'янці-Подільському. У той час радянська влада розстрілювала багатьох українців. Через деякий час вони [НКВС] приїхали забрати мене зі школи. Мене відвезли до відділку міліції. Мені сказали: «Не треба брати свої книги, вони тобі не знадобляться». Коли ми приїхали до відділку поліції, моя мама вже чекала на мене. Нам наказали покинути село протягом двох годин. У нас тоді не було грошей, і ми не могли виїхати одразу. Тож моя мама пішла до однієї зі своїх єврейських подруг, Голди, щоб позичити в неї трохи грошей. У неї теж не було багато, але вона пішла до своєї родини та інших єврейських сусідів і зібрала для нас трохи грошей. Інший єврей відвіз нас на залізничну станцію в Дашківцях, звідки ми сіли на поїзд до Білої Церкви. Через рік, хоча офіційного листа моєї матері до Сталіна було відхилено, нам вдалося повернутися додому за допомогою тієї ж єврейської подруги, з якою моя мама підтримувала зв'язок весь цей час. Коли ми повернулися, наш будинок був зруйнований, і Голда запропонувала нам залишитися в її будинку, поки ми не знайдемо новий. Коли німці окупували село, моя мама почула чутки, що всіх євреїв уб'ють. Вона запропонувала сховати їх, але Голда відмовилася, сказавши, що там недостатньо місця для всієї її родини. Вони зникли якраз перед головним розстрілом. Я ніколи про них не чула. знову ж таки, тому я навіть не можу сказати вам, чи вижили вони, чи ні*». (Свідок № 709, опитаний у Солобківцях 25 серпня 2008 року).[42]

Пам'ятник на місці розстрілу Солобківських євреїв.

[42]Страта євреїв у Солобківцях. URL:https://yahadmap.org/en/#village/solobkivtsi-solobkovtsy-khmelnytskyi-ukraine.280

Старий майдан[43]

Став біля села.[44]

Старий Майдан (до 1938 року Старозакревський Майдан, на початку XIX століття Майдан Закржевського[45], пол. Majdan Zakrzewskiego) — село у Вовковинецькій селищній громаді Хмельницького району.

Населення становить 46 осіб.

Єврейська громада[46]

Старо-Закревський Майдан – єврейська землеробська колонія Подільської губернії, Летичівського повіту, Войтовецької волості. Заснована у 1845 р. на державній землі. Проживали 62 сім'ї єврейського населення – 303 особи; у користуванні 620 десятин землі.

---

[43] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

[44] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

[45]*Метрична книга Деражнянського костелу, 1795-1861 роки. Луцько-Житомирська Римсько-Католицька Духовна Консисторія. 1795–1838. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/*

[46] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том четырнадцатый. Сараево — Трани (1913). – С. 557. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom14_1913__ocr.pdf; Chapin, David A. and Weinstock, Ben, The Road from Letichev: The history and culture of a forgotten Jewish community in Eastern Europe, Volume 1. ISBN 0-595-00666-3 iUniverse, Lincoln, NE, 2000. (Chapter 9 «The Jewish Farmers of Podolia» provides a very detailed history of the colony.); Chapin, David A. and Weinstock, Ben, The Road from Letichev: The history and culture of a forgotten Jewish community in Eastern Europe, Volume 2. ISBN 0-595-00667-1 iUniverse, Lincoln, NE, 2000.; Нікітін В. М. (1894). Єврейські поселення Північно і Південно-Західних губерній (1835 – 1890 р.). Друко-Литографія А. Є. Ландау, Санкт-Петербург, 200 с. [російською мовою]

За переписом 1897 р. у Старо-Закревському Майдані мешканців 595, із них 519 євреїв.

До колонії були також приписані євреї-землероби, які оселилися на своїх ділянках землі: – у 1853 р. при селі Кальна Деражня в урочищі Паспена (1 сім'я, 19 чоловік, 61 десятин землі); – у 1853 р. при місті Проскурів в урочищі Дубовий Стан (12 чоловік, 16 десятин Землі); – 1852 р. при місті Проскурів в урочищі Бзова (21 сім'я, 173 чоловік, 272 десятин землі).

У 1928 р. колонія стала єврейським колгоспом "Старий Майдан", який називали "Ідіше Майдан".

Через періодичні погроми у перші два десятиліття 20-го століття багато жителів села емігрували до США та Палестини.

У 1941 р. євреї Старого Майдану було переведено в Деражнянське гетто.

6 вересня 1942 року німці та місцева поліція під командуванням Василя Шимкова почали ліквідацію гетто. Німецькі жандарми та місцева поліція супроводжували євреїв колоною під керівництвом рабина до масових могил, підготовлених у двох ярах на вершині пагорба за межами Деражні, поблизу Нижнього. Євреїв змусили зняти одяг, скласти його на спільну купу, а потім лягти обличчям вниз у траншею. Потім німецький «есесівець» розстріляв їх з автомата. Цього дня було розстріляно близько 1500 людей[47].

Старий майдан, єврейський цвинтар.[48]

[47] Цукерман, «Геноцид євреїв»; свідчення колишнього місцевого поліцейського В.І. Синявського 22 травня 1987 року в матеріалах, отриманих від радянських прокурорів. Розслідуванням воєнних злочинів Хетерінгтона-Чалмерса (Hetherington-Chalmers) у Великій Британії (записи зараз зберігаються в PRO (нині Британський національний архів); Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 69. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

[48] URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=447430

Студениця[49]

Студениця до затоплення.[50]

Студениця — колишнє село (а в минулому — містечко) у Кам'янець-Подільському районі, розташоване в місці впадіння річки Студениці в Дністер.

У 1981 році населений пункт був затоплений під час створення штучного водосховища.

Містечко відоме з 1388 р. (грамота кн. Костянтина та Федора Коріатовичів Петру Немирі на Бакоту, Студеницю та ін[51].

В 16 ст. – незначне село. На початку 17 ст. Потоцькі влаштували замки у Панівцях, Китайгороді та Студениці.

У XVIII ст. замок мав вигляд мурованої споруди у формі зірки з башнями по кутках. «*Посередині був ринок, оточений кам'яними будинками, східного*

[49] Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 953-954.URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=191; Труды Подольского епархиального историкостатистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского.Каменец-Подольск, 1901. – С. 935-937. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/a5/62/a56236ea-2ed7-4353-9c97-02ca5c15e658.pdf; Studzienica, urzęd. Studenica, [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. XI: Sochaczew – Szlubowska Wola, Warszawa 1890, s. 499. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/499

[50] URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/

[51] Варшавские университетские известия, 1893 г., № 3.

зразка. Посередині стояла ратуша, була церква грецька (руська) і вірменський костел; ...до міста в'їзд через дві брами, з заходу - Руська брама, зі сходу Вірменська брама...[52]».

22.10.1633 р. турецьке військо Абази-паші, відступаючи від Кам'янця, три дні облягало містечко й здобуло його[53].

В рішенні сейму 1635 р. відзначено, що містечко знову укріплюється (певно, так подав Станіслав Потоцький, власник містечка, щоб виклопотати звільнення від податків).

Ульріх фон Вердум в січні 1672 р. був у Студениці і записав: *«Це – мале містечко на березі Дністра; з західного боку має воно широке озеро між собою та горою. Містечко тягнеться вздовж ріки; південний кінець його вузький, захищений від ріки до озера стіною, в якій знаходиться гарна брама. Північний кінець – широкий, має для свого захисту замок на кшталт зірки, збудований з каменю. В межах його укріплень стоїть тільки дерев'яний будинок. Містечко належить пану Потоцькому, воєводі Київському»*[54].

Єврейська громада[55]

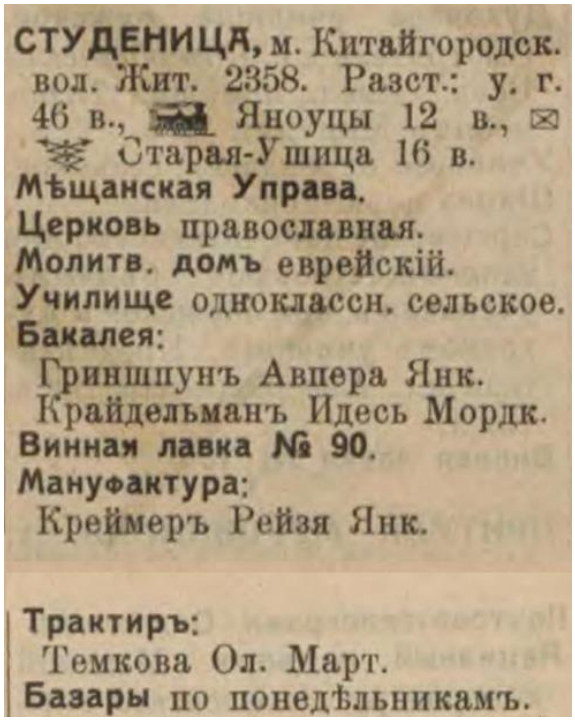
СТУДЕНИЦА, м. Китайгородск. вол. Жит. 2358. Разст.: у. г. 46 в., Яноуцы 12 в., ✉ Старая-Ушица 16 в.
Мѣщанская Управа.
Церковь православная.
Молитв. домъ еврейскій.
Училище одноклассн. сельское.
Бакалея:
Гриншпунъ Авпера Янк.
Крайдельманъ Идесь Мордк.
Винная лавка № 90.
Мануфактура:
Креймеръ Рейзя Янк.
Трактиръ:
Темкова Ол. Март.
Базары по понедѣльникамъ.

У 1765 р. у Студениці та навколишніх селах мешкало 274 євреї.

Поблизу, у Білій горі, знаходиться печера, що служила євреям притулком при набігах татар та гайдамаків.

За ревізією 1847 р. «Студеницьке єврейське суспільство» складалося з 331 осіб.

За переписом 1897 р. жителів у Студениці – 1911 мешканців, з них 556 євреїв.

На 1912 р. діяв єврейський молитовний будинок. Євреї мали обидві бакалійні та єдину мануфактурну лавки.

[52] Археологічна спадщина Хмельницької області: довідник (укр.) . Чернігів. 2011. с. 176.
[53] Львівський літопис. – К.: 1970 р., с. 112.
[54] Захар'єв В., Старенький І., Шпаковський С. (2017). Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області (укр.). Хмельницький: ФОП Цюпак. с. 216.
[55] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том четырнадцатый. Сараево — Трани (1913). – С. 584. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom14_1913__ocr.pdf; Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1064. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

Студениця, мацеви на єврейському цвинтарі. 1930 р.[56]

№ 35 Свідчення колишнього військовослужбовця охоронного батальйону Ф. Залоги про вбивство єврейського населення Кам'янець-Подільської області 25 травня 1944 р.[57]

«Впервые, находясь на службе при немецкой жандармерии в КаменецПод[ольске] на должности ком[андира] роты шуцманской службы, я участвовал со своими подчиненными в массовом расстреле еврейского населения г. Старая Ушица и Студеница в августе — сентябре 1942 года»……

Начальник СД, нач[альник] жандармерии с район-шефом Белоконем отдав распоряжение выехали на машинах к месту расстрела. Распоряжения, сделанные нач[альником] жандармерии и нач[альником] СД, были следующие:

1. Послать в село Студеница Староушицкого района автомашины для того, чтобы привести отдельных жителей евреев, проживающих там. В с. Студеница были отправлены 3 или 4 автомашины с шуцманским нарядом 15–20 человек во главе с немцем — 1 представителя от СД (ранг и фамилии не знаю) и гауптвахтмастером жандармерии Пойкером, которые к концу расстрела евреев, жителей Ст[арая] Ушица, привезли евреев жителей с. Студенцы

[56] Світлина С. Таранушенка. URL: https://www.otkudarodom.ua/ru/studenica

[57] Насильство над цивільним населенням. Хмельницька область. Документи органів держбезпеки. 1941-1944 / Авт.-упоряд.: В. Васильєв, О. Лисенко, С. Маркова, Р. Подкур. НАН України. Інститут історії України; Гайдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Державний архів Хмельницької області. – К.: Видавець В. Захаренко, 2022. – С. 183, 184, 186, 191. – 456 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0016926

количестве примерно 80–100 человек, с усиленным конвоем. Конвой был усилен немцами-пограничниками в количестве 8 человек.

2. Организовать охрану всех еврейских квартир от разграбления местными жителями. Организация охраны была мною возложена на командира взвода шуцманской службы по Старо-Ушицкому району Кубида Данила, который для этой цели оставил в своем распоряжении 20–25 человек шуцманов своего взвода, и который после того, как охрана была организована, прибыл к месту расстрела.

3. Райшефу Белоконю было отдано распоряжение приготовить обед на 50–60 человек шуцманского состава из Каменец-Подольска и на немцев. Райшеф Белоконь получив такое распоряжение и вызвав к себе зав[едующего] столовой передал ему это распоряжение с указанием, что обед должен быть готов к 12 часам.

Конвой колонны был организован так: впереди шли два немца в шагах 5–7 от первого ряда колонна евреев, по бокам примерно по 30–35 человек шуцманов (в 3–4 шагах от колонны сбоку) между которыми были распределены все немцы и криминалисты. Замыкающими были также немец и один из криминальной полиции, задачей которых было подгонять всех отстающих. Это выполнялось при помощи окриков, ударов прикладами или палки, предусмотрительно захваченной еще в Старой Ушице, и сзади подвод шел я с одним немцем жандармом, вахмастер-радист, Талуман и еще один шуцман.

Весь путь по гор. Ст[арая] Ушица от площади и до окраины прошел более или менее спокойно без всяких инцидентов. Но как только колонна прошла окраину, поднялся вначале тихий, потом все возрастающий плач детей, а затем и женщин, мужчины вели себя более сдержанно. Почти не прекращающийся на протяжении всего пути следования. Несмотря на то, что, особенно немцами, были приняты все меры для восстановления тишины: пинки, удары прикладов, угрозы немедленного расстрела — это удавалось с большим трудом. На некоторое время крик и плач прекращался для того, чтобы с новой силой начаться вновь. Женщины и старики шептали и про себя, и вслух молитвы, некоторые тихо перешептывались о чем-то говорили со своими родными или рядом идущим соседом. Некоторые бросали узелки с вещами на дорогу. Это подбиралось шуцманом или немцем и бросалось на подводу. Причем, о том что всех евреев поведут в КаменецПодольск на всем протяжении пути немцами повторялось неоднократно.

Пройдя 1–1,5 клм от Старой Ушицы, я увидел на дороге стоящие легковые машины, на которых, как я впоследствии узнал, приехал окружной комиссар Райндль со своими работниками, и с которым разговаривали нач[альник] СД и нач[альник] жандармерии. Когда колонна почти поровнялась с машинами и впереди идущий жандарм доложил Окружному комиссару, нач[альник] СД рукой указал дальнейшее направление колонны, т.е. указал направление к яме, куда вся колонна и свернула.

В этот момент, когда колонна свернула к яме, поднялся всеобщий крик, в этом от женщин не отставали теперь и мужчины. Никакие окрики, сопровождающиеся ругательствами немцев и ударами прикладов и пинки ногами, не могли его остановить. Грубые крики мужчин и пронзительные

высокие крики женщин переплетались с детским плачем и просьбами взять их на руки. И то постепенно затихали, то с возрастающей силой подымались вновь. Так продолжалось до места расстрела на протяжении 100–200 метров, где была вырыта яма.

Яма эта размером примерно 12 на 6 и глубиною около 1 1/2 метра была вырыта, как я уже говорил выше, местными крестьянами жителями местечка Ст[арая] Ушица, по распоряжению районшефа Белоконя, с одной, своей стороны, от Каменец-Подольска имела вход шириною примерно около 2 метров с уклоном ко дну ее, по которому и шли обреченные на смерть мирные граждане.

На этом отрезке пути еврейское население Ст[арой] Ушицы, увидевши, что Каменец-Подольск это обман, начало выбрасывать ценные вещи: портсигары, кольца, серьги, золотые деньги, даже портмоне, зажигалки и перочинные ножи. Было изорвано большое количество денег советских, американских долларов, немецких марок и т.д. Выброшены документы, фотокарточки, письма и др[угие] бумаги с записями.

Крестьяне рывшие, по приказу начальника СД, были отведены за пригорок, находившийся в 400–500 метрах от места расстрела, ближе к Старой Ушице по другую сторону шоссеной дороги. Одновременно с этим, мне и командиру 1-й шуцманской роты Крубазику было отдано распоряжение нач[альника] жандармерии лейтенантом шуцпоста Райхом расставить имеющийся шуцманский состав для оцепления. Это было проделано следующим образом: Крубазик и я должны были расставить оцепление второго кольца, которое состояло исключительно из шуцманского состава и за действиями которого мне было поручено наблюдать….

Невдалеке от ямы стояли — начальник жандармерии лейтенант Райх, начальник СД, фамилии не знаю. Основные руководители расстрела на месте и под благосклонным взглядом окружного комиссара Райндля отдавали, в процессе хода расстрела, те или иные распоряжения. Разговаривая с ним, в перерывах между отдачей распоряжений, злорадно улыбались, покуривая сигареты, поощряли озверевших от запаха крови, своих подчиненных, смеясь над удачным ударом, которые в большом количества сыпались на головы и спины, и без того обезумевших евреев, или с каменным выражением на лицах наблюдали эту страшную картину истребления ни в чем неповинных людей. Иногда отвернувшись спиной к яме, засунув руки в карманы, застыв в самодовольных позах, тихо о чем-то разговаривали между собой….

К концу расстрела, когда дно ямы было уже заполнено, палач ставил в проходе, приказывал жертве бежать по трупам и расстреливал ее на ходу. Если выстрел был неудачный и человек еще был жив, находившиеся здесь криминалисты, во главе со своим знаменитым Кам[енец]-Подольским убийцей Гладуном — нач[альником] криминальной полиции, выстрелами из винтовок и из пистолетов добивали его….

После расстрела еврейского населения Старой Ушицы и Студеницы, по приказу нач[альника] СД, яму зарывали те же местные крестьяне, о которых я уже говорил и которые находились в 400–500 метрах от места расстрела за пригорком».

Тарноруда[58]

Костел Пресвятої Діви Марії.

Тарноруда — село у Волочиській міській територіальній громаді Хмельницького району.

Перша письмова згадка – 1431 р. як власність Петра Одровонжа. Згодом згадане у 1547 та 1578 рр. як власницьке містечко родини Одровонжів. Назва походить від двох слів “тарно” (територія, місцевість) і “руда” (болото, де виступала іржава, руда вода), – тобто болотиста місцевість.

Магдебурзьке право надане за сприяння Одровонжів у 1583 році. Найімовірніше, Софія Одровонж була ініціатором, адже сусіднє село Липівка було її родовим, але аж через 3 роки після її смерті Тарноруда отримала

[58] Tarnoruda, mko przy ujściu / Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1892. — T. XII. — S. 195. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XII/195; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 977 (пол.) URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=213; Труды Подольского епархиального историкостатистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского.Каменец-Подольск, 1901. – С. 900-901. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/a5/62/a56236ea-2ed7-4353-9c97-02ca5c15e658.pdf; Уніят, В. Тарноруда [Текст] / В. Уніят, В. Щавінський // Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т. Т. 3. — Тернопіль, 2014. — С. 149—150

магдебургію та право на 4 великих ярмарки на рік. Тарноруда залишалось містом до 20 років XX століття.

У XVII ст. населений пункт належав Сенявським, згодом Ржевуцьким. У другій половині XVII ст. містечко почали заселяти євреї (у 1765 р. тут проживав 771 іудей).

У 1772 р. внаслідок 1-го поділу Польщі єдиний населений пункт Тарноруда поділений: крайня західна частина центру містечка, що розміщена на острові р. Збруч, опинилася під владою Австрії, східна (понад 95% території) частина залишилася у Речі Посполитій, у 1793 р. передана Російській імперії, нині це два села – Тернопільської і Хмельницької областей.

Наприкінці XVIII ст. Тарноруда належала до Гримайлівського ключа. Як прикордонне містечко, стало важливим центром контрабанди.

1880 р. у містечку 122 будинки, 758 осіб (334 – євреїв, 278 – поляків, 146 – українців); велика земельна власність належала Бромірським.

Після Першої світової та україно-польської війни частина євреїв виїхала із містечка.

У міжвоєнний період діяла польська прикордонна застава. 1934 р. в однокласній школі навчалося 44 учні.

Упродовж 1934–1939 рр. Тарноруда належала до ґміни Турівка.

У період СРСР з Тарноруди було масово вивезено населення в Казахстан у село Озерне неподалік від Астани, велику кількість жителів, що залишилися, розстріляно та репресовано.

7 липня 1941 р. –23 березня 1944 р. – під німецькою окупацією.

У грудні 1942 р. нацисти у с. Рожиськ розстріляли 16 євреїв із Тарноруди[59].

Відпуст у Тарноруді.[60]

[59] Уніят, В. Тарноруда [Текст] / В. Уніят, В. Щавінський // Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т. Т. 3. — Тернопіль, 2014. — С. 149—150.

[60] URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1062955705835002&set=g.135307224803358

Єврейська громада[61]

Євреї в Тарноруді з'явились приблизно в середині 17 століття, саме такі дати стоять на найраніших могилах на цвинтарі. Цвинтарів єврейських відповідно в Тарноруді два, адже Тарноруд також дві – подільська Тарноруда і західна. Західна також має свої фільварки і поділялась на Заваля, Вигнанка, Піскурівка, Кирнички, і Центр.

Євреї Тарноруди були досить багатими, наживали немалі статки. Про це можна судити з мацев (могильних плит) на кладовищі з дуже гарними візерунками, вирізьбленими на стелах. Лише після того, як проклали залізницю через Волочиськ та Підволочиськ, основний потік товарів перекинувся на Волочиськ.

ТАРНОРУДА, с. д. *Тарнорудской Юридикой*, м. Сарновск. в. Жит. 2736. Разст.: у. г. 58 в., Волочискъ 16 в., ✉ въ мѣст.
Мѣщанская Управа.
Почтово-телеграфн. Отдѣленіе.
Протоіерей *Яворовскій* Григ.
Костелъ р.-католическій.
Молитв. домъ еврейск.
Училище одноклассное сельск.
Учит. *Подгородецкій* Мих.
Школа ц.-приходская.
Аптекарскіе товары:
Шарфиштейнъ Мошко Лейб.
Бакалея:
Гладштейнъ Абр. Янк. (*и мануф.*).
Зайгермастеръ Ривка Алтер.
Зильберманъ Шимонъ Дув.
Ройзентулеръ Этя Мендел. (*и галант.*).
Шарфиштейнъ Хава Борух. (*и галант.*).
Кожевенные товары:
Губерманъ Янк. Герш.
Мануфактура:
МоргенштейнъАбр.Шабс.(*и галант.*).
Шарфштейнъ Лейбъ Срул.
Трактиръ:
Марчевскій Матв. Лавр.
Швейныя машины:
Фридманъ Шимонъ Іос.
Шляховой Эль Срул.

Єврейські кладовища. Їх два. Вони цікаві тим, що в подільській Тарноруді кладовище є старим, ділиться на дві частини. Відповідно мацеви лежачі і стоячі з дуже гарною різьбою, подібною до різьби в містечках таких, як Сатанів, а також Кузьмин, що на річці Смотрич. Кладовище розміщене на пагорбі, що підіймається на висоту 50-80 метрів над річкою Тарнорудкою. Кількість мацев приблизно до сотні, єврейське населення Тарноруди за Брокгаузом у 1765 році складало 771 чоловік.

В західній Тарноруді єврейське кладовище знаходиться на схилі великої долини. Територія цвинтаря окопана. Довгий час про цей цвинтар ніхто не знав. Причина незнання про це наступна: під час другої світової війни у Тарноруді фа-шисти перед мостом через Збруч виклали «Дорогу Смерті», інакше це назвати не можна, адже мацеви з цвинтаря у західній Тарноруді були зняті і встелено тротуар.

Єврейські підприємці[62]

Тарнорудська синагога. Синагога в Тарноруді була одна (хоча могло бути і більше, адже Тарноруд було дві), а також один молитовний дім. На даний час молитовний дім не знищений, зараз там знаходиться магазин. А от синагога не дожила, в роки Другої світової війни була розібрана. Будівля синагоги була масивна і виділялась за характером оборонної споруди. Знаходилась вона неподалік православної церкви, зараз город жителя Тарноруди.

---

[61] Майхер Андрій (історик краєзнавець). Історія євреїв Тарноруди // газета "РІГ", №124 від 31.01.12р. URL: https://www.facebook.com/groups/gazetarig/posts/5061184387280834/

[62] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1052. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

Збереглись також деякі будівлі від єврейських штетлів (містечок) по обох берегах Збруча. Це перш за все будинок (тепер поштове відділення) подільської Тарноруди. По формі нагадує типовий будинок, хоча розміри його трохи більші, ніж звичайний, а спереду вежа з куполоподібним кінцем на горі. До дуже цікавих архітектурних пам'яток можна віднести в західній Тарноруді і підвал, що зберігся (час від часу, місцями земля просідає). Його розміри є досить великими: висота біля 2-2,30 метра, верх напівкруглий з червоної цегли, з цікавими виходами в дві сторони, є невеличке відділення в стороні, довжина його біля 5-6 метрів, а ширина 3-3,5 метри.

Штетл єврейський в західній Тарноруді на 1880 рік нараховує 334 жителі. Знаходився він в центрі, на даний момент там на місці штетла лише земляні вали та насипи, росте декілька старих ясенів і одна криниця. Можна припусти що там було 2 -3 квартали. За свідченнями старого діда, він розповідає: "*Тут колись жили жиди, в них були перукарні, ганделики, а також салони, гарно тоді було і людей багато*".

Серед цікавих єврейських особистостей, що були засвідчені в історії російських документів (в адресному календарі 1904 року) міщанський (не штетла) староста під ім'ям Тарнорудський, Зельман, Грешкович, Рабинович.

Гершко Фишбейн, 55 років, був затриманий в Тарноруді 25 липня 1914 року корнетом 12-го драгунського полку по підозрі в шпигунстві. Доказів в процесі слідства не було достатньо, і до волинського губернатора звернулись з проханням вислати Фишбейна в одну з Волжських губерній, «ввиду необнаружения фактических данных в занятии Фишбейна военным шпионством». Влада не сповістила рідню про причини арешту, і лише після трьох з половиною місяців проведених за ґратами, рідним було сповіщено про затримання.

Мацеви на єврейському цвинтарі.[63]

[63] Точний період заснування кладовища невідомий. Найстаріший надгробок належить до початку 18 століття, тому можна припустити, що кладовище виникло саме в цей період. Вперше воно з'являється на російських картах 1915 та 1917 років. За словами місцевих жителів, кладовище діяло в першій половині 20 століття. Тут близько 60 надгробків. URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=treefriend&id=15730&f=location

Чемерівці[64]

Костел Матері Божої Ченстоховської. Чемерівці, 2009 р.

Чемерівці — селище, центр Чемеровецької селищної територіальної громади Кам'янець-Подільського району.

Перша письмова згадка про Чемерівці датується 1565 роком (податкові списки).

31 грудня 1450 року король Казимир IV надав привілей для тодішнього дідича села Чемерівці Павлу Щуковському, на те, щоб перевести це село в статус міста на магдебурзькому праві.

З 1565 року Чемерівці належать В. Ч. Поляновському. Пізніше Чемерівці перейшли у власність шляхтичам Вільковським гербу Побуг.

---

[64] Czemerowce // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1880. — T. I. — S. 792. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_I/792; Czemerowce // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1900. — T. XV, cz. 1. — S. 360. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XV_cz.1/360; Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1903. –с. 9. – 530 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0007759; Сецинский Е**.** Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / [Соч.] Свящ. Е. Сецинского. - Каменец-Подольский, 1895. - XXII, 611 с. - Отт. из Труды Подольск. епарх. историко-стат. ком. ; Вып. 7 / под ред. Н. И. Яворовкого. - Прилож к Подольск. епарх. ведомостям 1894-1895 гг. с. 457-459. – 611 с. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/2c/15/2c15a800-3997-4b63-8b7c-38dc4273e643.pdf

23 квітня 1646 р. гетьман Мартин Калиновський подарував місто, разом з усіма своїми дідичними та заставними маєтками, своєму сину Самуелю Єжи[65].

Чемеровецький народний суд та прокуратура у 40-х роках.[66]

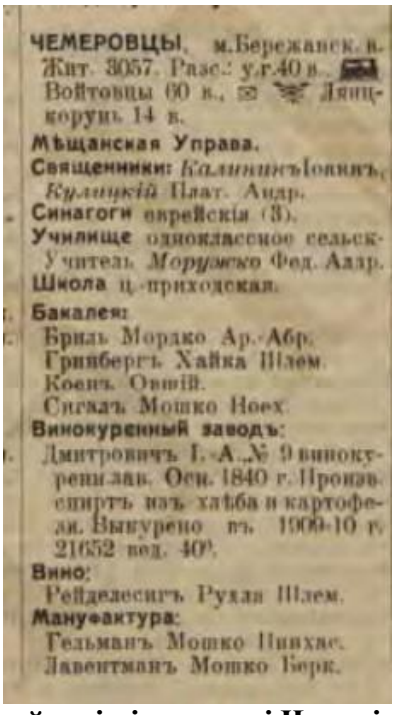

ЧЕМЕРОВЦЫ, м.Бережанск. в. Жит. 3057. Разс.: у.г.40 в., Войтовцы 60 в., Лянцкорунь 14 в.
Мѣщанская Управа.
Священники: Калининъ Іоаннъ, Кулицкій Плат. Андр.
Синагоги еврейскія (3).
Училище одноклассное сельск. Учитель Моружко Фед. Андр.
Школа ц.-приходская.
Бакалея:
Бриль Мордко Ар.-Абр.
Гринбергъ Хайка Шлем.
Коенъ Овшій.
Сигалъ Мошко Ноех.
Винокуренный заводъ:
Дмитровичъ І.-А., № 9 винокурен. зав. Осн. 1840 г. Произв. спиртъ изъ хлѣба и картофеля. Выкурено въ 1909-10 г. 21652 вед. 40°.
Вино:
Рейделесигъ Рухля Шлем.
Мануфактура:
Гельманъ Мошко Пинхас.
Лавентманъ Мошко Берк.

Єврейські підприємці Чемерівців.[67]

Після другого поділу Польщі у 1793 році містечко Чемерівці разом з іншими районами Правобережної України увійшло до складу Росії і стало містечком Кам'янець-Подільського повіту новоутвореної Подільської губернії.

В містечку на той час числилось 166 ремісників та 265 міщан-євреїв, було 2134 власних, 174 найманих дворів та 48 лавок. Крім того функціонували винокурний завод та водяний млин. На винокурному заводі працювало по 11-12 чоловік з місячним заробітком 6 крб. 25 коп. Водяний млин обслуговувало від 3 до 14 чоловік. Робочий день тривав 12-14 годин, зарплата робітників складала від 5 до 10 карбованців.

За даними 1894 р. в Чемерівцях мешкали 2242 особи, серед них 1008 євреїв.

[65] Opracował Janusz S. Dąbrowski. Sumariusz Metryki Koronnej Księga MK 190 z Archiwum Głównego Akt Dawnych 190/4972 k. 160 – 162. URL: http://www.agad.gov.pl/inwentarze/12SumariuszMK190.pdf

[66] URL: https://cm.km.court.gov.ua/sud2219/pro_sud/history/

[67] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 923. – 1176 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/VesYugoZapKr_1913/VesYugoZapKr_1913.pdf

Під час організованого радянською владою Голодомору 1932—1933 років померло щонайменше 47 жителів селища[68].

9 липня 1941 року німецькі війська окупували Чемерівці та навколишні села.

Єврейська громада[69]

У 1793 році в Чемирівцях було 166 ремісників та 265 міщан-євреїв, було 48 крамниць.

За ревізією 1847 р. "Чемеровецьке єврейське суспільство" складалося з 418 осіб.

За переписом 1897 р. із 3002 жителів Чемерівців серед них 1231 єврей.

У 1913 р. діяли 3 синагоги.

Євреям належали 3 з 4 бакалійних лавок, обидві мануфактурні, винний магазин.

У 1930-х роках. Чемерівці були центром єврейської селищної ради.

У 1939 р. тут мешкало 1139 євреїв.

У перші дні німецької окупації стався погром, убито кілька десятків євреїв.

Наприкінці 1941 р. біля будівлі МТС було вбито 161 людину. Кілька сотень євреїв, що залишилися, були відправлені в гетто Кам'янця-Подільського і розстріляні 11.08.1942 разом з євреями зі Смотрича.

Меморіал жертвам Голокосту на єврейському цвинтарі в Чемерівцях.[70]

[68] Державний архів Хмельницької області. - Ф. 132. - Оп. 1. - Спр. 324. - Арк. 46.; Чемерівці. Геоінформаційна система місць «Голодомор 1932—1933 років в Україні». Український інститут національної пам'яті.

[69] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том пятнадцатый. Трани — Шемини-Ацерет (1913). – С. 847. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom15_1913__ocr.pdf; **Сецинский Е.** Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / [Соч.] Свящ. Е. Сецинского. - Каменец-Подольский, 1895. - XXII, 611 с. - Отт. из Труды Подольск. епарх. историко-стат. ком. ; Вып. 7 / под ред. Н. И. Яворовкого. - Прилож к Подольск. епарх. ведомостям 1894-1895 гг. с. 457-459. – 611 с. URL: https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/2c/15/2c15a800-3997-4b63-8b7c-38dc4273e643.pdf; Холокост на территории СССР: Энциклопедия/ Гл. ред. И. А. Альтман. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН): Научно-просветительный центр «Холокост», 2009. — 1143 с.: ил., карты. — ISBN 978-5-8243-1296-6.

[70] URL: https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=448022

Шарівка[71]

Комплекс колишнього домініканського монастиря. 1900-1902 рр.[72]

Шарівка (пол. *Szarawka*) — село у Ярмолинецькій селищній територіальній громаді Хмельницького району.

В 1432 р. король Владислав II Яґайло надав Домаратов**і** (земський писар кам'янецький із 1442 р., синові Яна (де Сладков) поселення Шарівку[73]

18 лютого 1484 р. в Любліні, король Казимир IV на звернення Домарата зі Шлядка переводить королівське село Шаравка, яке знаходиться в Смотрицькому повіті, з польського права на магдебурзьке[74].

---

[71] Szarawka // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1890. — T. XI. — S. 792. (пол.). URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/792; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 1028-1030. (пол.) URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=213; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – С. 856-857. – 1266 с. http://history.org.ua/LiberUA/TrPodEpISKom_1901/TrPodEpISKom_1901.pdf; Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1903. – С. 86-87. – 538 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0007759

[72] В комплекс входить костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії (згодом перетворений на православну церкву); територія оточена муром, а також містить дзвіницю, увінчану вужчим, ажурним ярусом дзвонів. Світлина Міхала Грейма. URL: https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/416171

[73] Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydzialu Krajowego. – T. 4. (пол., лат.). – S.146, LXXXI. Lwów, 1870. URL: https://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_AktaGr_4/e_dzherela_AktaGr_4.pdf

[74] Особистий архів краєзнавця Андрія Боровського. Літлопис Скали: Король Казимир за зверненням Домарата з Шлядка, королівське село Шарівку, в Подільському воєводстві та повіті Смотрицькому,

10 липня 1546 р. король Сигізмунд I запроваджує в містечку Шаравка два щорічних ярмарки: на Вознесіння Господнє та Воздвиження Чесного Хреста, а також щотижневий торг кожної п'ятниці[75].

1578 р. Шарівка перейшла до його сина Якуба Претвича (кам'янецький каштелян із 1594 р., подільський воєвода з 1607р.). 1607 р. — каштелян кам'янецький, подільський воєвода — Якуб Претвич фундує домініканський костел. 1832 р. — костел перебудований на церкву, монастир частково знесений, частково перероблений на будинок нового пароха.

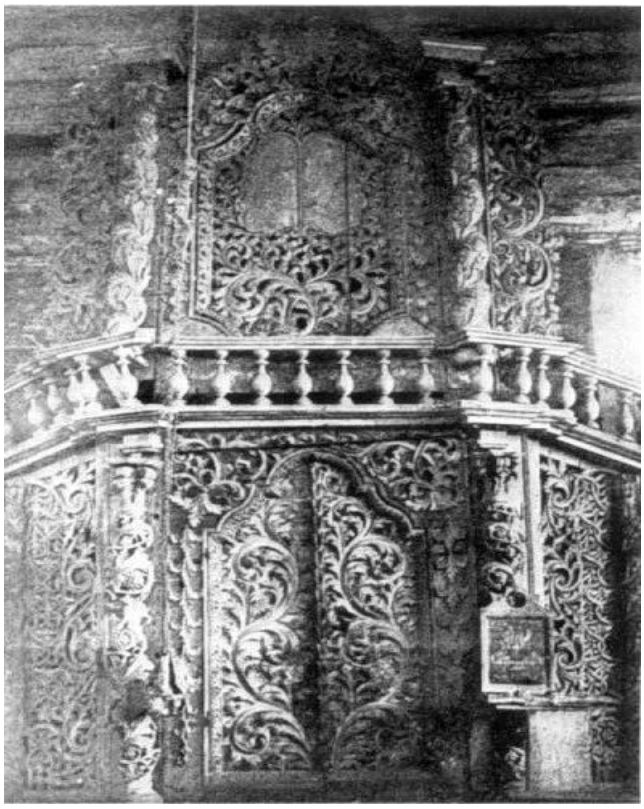

Від синагоги Шарівки залишилася лише фотографія Арон Кодеша.[76]

Єврейська громада[77]

Євреї селилися у Шарівці з 16 століття.

За ревізією 1847 р. «Шаравецьке єврейське суспільство» складалося з 995 осіб.

переводить з права польського на німецьке та дозволяє заснувати нові села Бобурчинця на річці Ушиця, Кремязів та Дворище. Люблін, 18 лютого 1484 року. URL: https://litopys-skaly.blogspot.com/2018/09/18-1484.html

[75]Особистий архів краєзнавця Андрія Боровського. Літлопис Скали. URL: https://litopys-skaly.blogspot.com/2021/09/14-10-1546.html

[76] Titus D. Hewryk Masterpieces in wood: houses of worship in Ukraine. – New York, 1987, p. 83

[77] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том пятнадцатый. Трани — Шемини-Ацерет (1913). – С. 916. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom15_1913__ocr.pdf; Насильство над цивільним населенням. Хмельницька область. Документи органів держбезпеки. 1941-1944 / Авт.-упоряд.: В. Васильєв, О. Лисенко, С. Маркова, Р. Подкур. НАН України. Інститут історії України; Гайдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Державний архів Хмельницької об. – К.: Видавець В. Захаренко, 2022. – С. 31,102. – 456 с.

У 1897 році єврейське населення складало 36,2% від загальної чисельності населення містечка – 753 особи.

У селі до революції 1917 р. були єврейські аптеки, взуттєві та швейні цехи, лікарня, синагога.

За радянської влади у Шарівці діяла школа з викладанням на ідиш та єврейський колгосп. В 1926 році тут проживало 647 євреїв – 26,4% населення містечка.

Місцеві жителі добре ставилися до євреїв-односельців, називали їх добрими та чуйними людьми. Тому для всіх було дикістю, коли з приходом окупантів почався терор і гоніння.

Німці зайняли Шарівку 8 липня 1941 року. *«Місцеві євреї відкупилися золотом, іншими цінностями. Так і дожили до 4 листопада 1942 року. У той день стояв густий туман, за десять кроків нічого не було видно. Поліцейські кидалися в тісні єврейські будиночки і виштовхували звідти всіх, хто траплявся на очі. Жертви зганяли на площу. Місцем для спільної могили вибрали глибоку яму біля сільського цвинтаря. Туди приводили групи приречених. Одних убивали, а інші чекали на свою криваву чергу. Того дня було страчено понад триста євреїв села Шарівка та окремі євреї — втікачі із сіл Зінькова, Михайлівки, Правдівки та Сутковець".*[78]

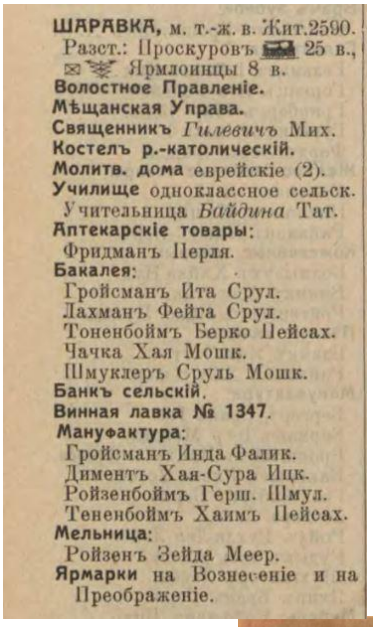
ШАРАВКА, м. т.-ж. в. Жит.2590.
Разст.: Проскуровъ 25 в.,
Ярмлоницы 8 в.
Волостное Правленіе.
Мѣщанская Управа.
Священникъ Гилевичъ Мих.
Костелъ р.-католическій.
Молитв. дома еврейскіе (2).
Училище одноклассное сельск.
Учительница Байдина Тат.
Аптекарскіе товары:
Фридманъ Перля.
Бакалея:
Гройсманъ Ита Срул.
Лахманъ Фейга Срул.
Тоненбоймъ Берко Пейсах.
Чачка Хая Мошк.
Шмуклеръ Сруль Мошк.
Банкъ сельскій.
Винная лавка № 1347.
Мануфактура:
Гройсманъ Инда Фалик.
Дименъ Хая-Сура Ицк.
Ройзенбоймъ Герш. Шмул.
Тененбоймъ Хаимъ Пейсах.
Мельница:
Ройзенъ Зейда Меер.
Ярмарки на Вознесеніе и на Преображеніе.

Єврейські підприємці[79]

Інда Інга Лахман була вбита під час Голокосту. Місце смерті: Шарівка.[80]

[78] Книга Скорботи України. Хмельницька область [Текст] : в 4 т. - Хмельницький : Поділля, 2003/ уклад. К. В. Бабій [та ін.]; голов. ред. І. Х. Шиманський. - Хмельницький : [б.в.], 2003. – 788 с.

[79] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1054. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[80] URL: https://collections.yadvashem.org/en/names/14034758

Пам'ятник жертвам Голокосту у селі Шарівка, січень 2024.[81]

На єврейському цвинтарі з уламків мацев зібрали меморіальну стіну.

[81]URL:https://suspilne.media/khmelnytskiy/670282-na-hmelniccini-ponad-153-tisaci-ludej-stali-zertvami-golokostu-pid-cas-drugoi-svitovoi-vijni/

Ямпіль[82]

Ямпіль, каплиця Преображення Господнього.[83]

Ямпіль (колишній Янушпіль) — селище в Шепетівському районі.

Давня історія Ямполя тісно пов'язана з історією сусіднього Тихомля, міста удільних руських князів. Залишки городища в Тихомлі, заснованому в 10 столітті, в період приєднання Волині до Київської Русі (981), збереглися до наших днів. В часи феодальної роздробленості, у 12—13 столітті, Тихомель разом з іншими погоринськими містами належав до Київського, Волинського, а з 1199 року – до Галицько-Волинського князівства.

30 січня 1535 року Грицько і Роман Сенюти продали Тихомельське городище князю Янушу, єпископу Віленському, за 150 кіп литовських грошів[5], який і назвав його Янушполем. Ця назва згодом змінилась на Янпіль, а пізніше — на Ямпіль.

---

[82]Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 3: Уезды Кременецкий и Заславский / Составил Н. И. Теодорович. – Почаев, 1893. – с. 299-308. – 696 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/IstStatOpVolGub3_1893/IstStatOpVolGub3_1893.pdf; Jampol, mko w pow. krzemienieckim // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1882. — T.III. — S. 396. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_III/396; Baliński M., Lipiński T. Połonne // Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa: nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — T. II. — Cz. 2. — 1442 s. — S. 931-933. (пол.) URL: https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcbf8?page=213; Jampol, [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. XV, cz. 1: Abablewo – Januszowo, Warszawa 1900, s. 632. URL: https://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XV_cz.1/632; Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. Вінніпег: Тов-во «Волинь», 1986. Т. 2. – С. 564. – 578 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/StVol_1986/StVol_1986.pdf

[83] URL: https://rkc.in.ua/index.php?m=k&p=hmbgjapg

У 1569 році, після укладення Люблінської унії, містечко разом з іншими містами Волинського воєводства ввійшло до складу Речі Посполитої.

Після приєднання Правобережної України до Росії (1793 р.) Ямпіль отримав статус повітового міста Подільського намісництва.

В кінці лютого 1918 року місто переходить під владу Української держави, у грудні його займають війська Директорії УНР. Остаточно більшовики захопили тут владу в кінці листопада 1920 року.

6 липня 1941 року селище окупували німецькі війська За час окупації німці розстріляли 25 мирних жителів, винищено майже все єврейське населення. 450 юнаків і дівчат було відправлено на роботи до Німеччини.

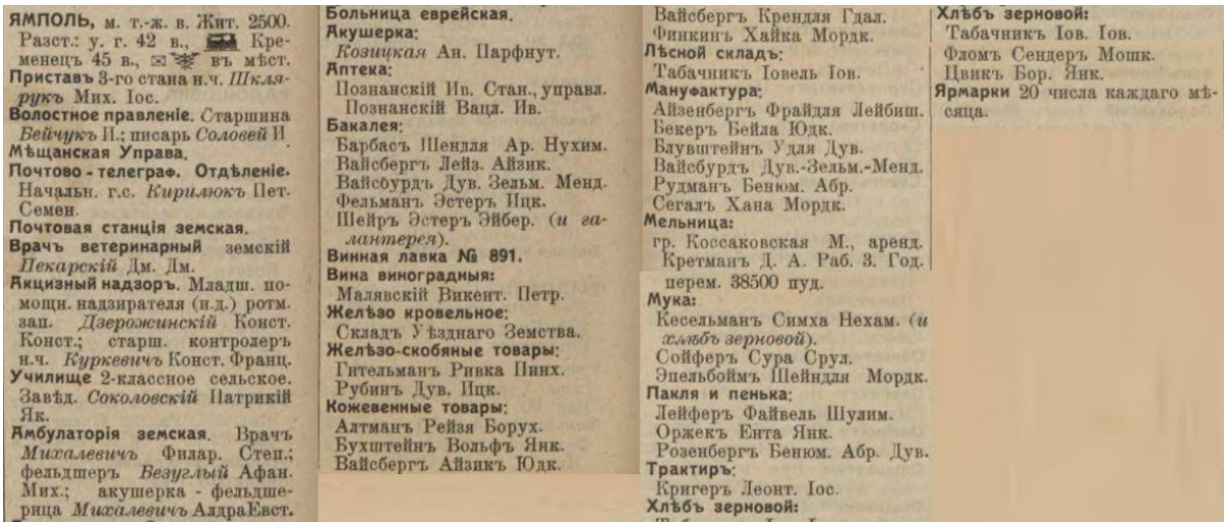

ЯМПОЛЬ, м. т.-ж. в. Жит. 2500. Разст.: у. г. 42 в., Кременецъ 45 в., ✉ въ мѣст.
Приставъ 3-го стана н.ч. *Шклярукъ* Мих. Іос.
Волостное правленіе. Старшина *Бейчукъ* И.; писарь *Соловей* И.
Мѣщанская Управа.
Почтово-телегр. Отдѣленіе. Начальн. г.с. *Кирилюкъ* Пет. Семен.
Почтовая станція земская.
Врачъ ветеринарный земскій *Пекарскій* Дм. Дм.
Акцизный надзоръ. Младш. помощн. надзирателя (и.д.) ротм. зап. *Дзержжинскій* Конст. Конст.; старш. контролеръ н.ч. *Куркевичъ* Конст. Франц.
Училище 2-классное сельское. Завѣд. *Соколовскій* Патрикій Як.
Амбулаторія земская. Врачъ *Михалевичъ* Филар. Степ.; фельдшеръ *Безуглый* Афан. Мих.; акушерка - фельдшерица *Михалевичъ* АлдраЕвст.

Больница еврейская.
Акушерка:
Козицкая Ан. Парфнут.
Аптека:
Познанскій Ив. Стан., управл.
Познанскій Вацл. Ив.
Бакалея:
Барбасъ Шендля Ар. Нухим.
Вайсбергъ Лейз. Айзик.
Вайсбурдъ Дув. Зельм. Менд.
Фельманъ Эстеръ Ицк.
Шейръ Эстеръ Эйбер. (*и галантерея*).
Винная лавка № 891.
Вина виноградныя:
Малявскій Викент. Петр.
Желѣзо кровельное:
Складъ Уѣзднаго Земства.
Желѣзо-скобяные товары:
Гительманъ Ривка Пинх.
Рубинъ Дув. Ицк.
Кожевенные товары:
Алтманъ Рейзя Борух.
Бухштейнъ Вольфъ Янк.
Вайсбергъ Айзикъ Юдк.

Вайсбергъ Крендля Гдал.
Финкингъ Хайка Мордк.
Лѣсной складъ:
Табачникъ Іовель Іов.
Мануфактура:
Айзенбергъ Фрайдля Лейбиш.
Бекеръ Бейла Юдк.
Блувштейнъ Удля Дув.
Вайсбурдъ Дув.-Зельм.-Менд.
Рудманъ Беню. Абр.
Сегалъ Хана Мордк.
Мельница:
гр. Коссаковская М., аренд. Кретманъ Д. А. Раб. 3. Год. перем. 38500 пуд.
Мука:
Кесельманъ Симха Нехам. (*и хлѣбъ зерновой*).
Сойферъ Сура Срул.
Эпельбоймъ Шейндля Мордк.
Пакля и пенька:
Лейферъ Файвель Шулим.
Оржекъ Ента Янк.
Розенбергъ Беню. Абр. Дув.
Трактиръ:
Кригеръ Леонт. Іос.
Хлѣбъ зерновой:

Хлѣбъ зерновой:
Табачникъ Іов. Іов.
Фломъ Сендеръ Мошк.
Цвикъ Бор. Янк.
Ярмарки 20 числа каждаго мѣсяца.

Єврейські підприємці[84]

Єврейська громада[85]

Єврейське населення Ямполя:1847 р. – 1724 євреї, 1897 р. – 1482 (57%), 1939 р. – 1058 (32%)

Перша звістка про євреїв Ямполя відноситься до початку 18 ст. У 2-й половині 19 ст. були дві синагоги, єврейська лікарня, богадільня.

Євреям належали всі п'ять продуктових магазинів, усі п'ять шкіряних заводів, магазин покрівельного заліза, обидва господарські магазини, усі шість виробничих цехів, усі три борошняні магазини, усі три магазини сумок та мішків, усі три хлібні магазини та лісовий склад.

Євреї жили переважно в центрі міста. Вулиці міста не були заасфальтовані. Лише тротуари були зроблені з дошок.

У 1920-х роках було відкрито єврейську школу, але вона перестала функціонувати як єврейська школа в 1930-х роках і була перетворена на

---

[84] Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях., Киев: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона, 1913. – С. 1054. – 1176 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/5364#?c=0&m=0&s=0&cv=0

[84] URL: https://collections.yadvashem.org/en/names/14034758

[85] Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона (1908—1913) 16томов. Электронная библиотека Андрея Никитина-Перенского. Том шестнадцатый. Шемирамот — Vссоп (1913). – С. 401. URL: https://imwerden.de/pdf/evreyskaya_entsyklopediya_tom16_1913__ocr.pdf; Єврейська енциклопедія. URL: https://www.jewsencyclopedia.com/index.php; Ямпіль. URL: https://jewua.org/yampol/

російську школу. Після закінчення школи єврейська молодь здебільшого покинула місто та виїхала до великих міст Радянського Союзу.

У центрі міста була двоповерхова синагога з рабином, кантором та даяном (єврейським суддею). Синагогу закрили у 1930 році.

Іда Крітман у своєму інтерв'ю згадала деяких мешканців міста: – Цукермана, який був м'ясником – родину Сідерманів – родину Грейс, голова якої працював в аптеці разом з дружиною, і у них була донька. Вся родина загинула під час Голокосту – Гітніка, інваліда без ніг, його літню дружину– Луцика Грейс, учениця єврейської школи.[86]

У 1939 році в Ямполі проживало 1058 євреїв (32,2%), але євреї становили більшість економічно активного населення.

«У Ямполі не було ні шкіл, ні класів, – **описує Давид Рубін, колишній мешканець Ямполя***, – існували лише хедери (недільні школи, які відвідували єврейські діти шість днів на тиждень), де викладали Біблію, Раші та Танах. З точки зору здоров'я, всі хедери в Ямполі були на найнижчому рівні. У кімнаті приблизно два-три метри навчалося від десяти до дванадцяти учнів разом з рабином. У тій самій кімнаті дві доньки рабина, сидячи біля ліжка, працювали над рибальською сіткою з великого рулону волосіні, прикріпленого до ліжка. Волосінь вони отримали від купця, на якого працювали.*

Хедери дошкільного віку виглядали ще гірше. Близько вісімнадцяти-двадцяти учнів сиділи у вологій, темній кімнаті, стеля якої сягала майже верху столу… рабин з маленьким талітом, масляною кіпою на голові та маленьким батогом вздовж боку навчав дітей молитві та основам Тори.

Тора та Раші Хедер виглядали не краще, ніж дошкільні, та й учні також нічим не відрізнялися.

Вчителі Ямпольського хедеру навчали своїх учнів лише Торі. Однак наприкінці вісімнадцятого століття в місті з'явилися перші ознаки нової епохи. До Ямполя приїхав освічений чоловік, зять Даяна Альтера р' Давида, як його називали. Він навчав дітей граматики за книгою. Він та ще один освічений чоловік, Яків Райлес, десь дістали світські книги та почали таємно їх читати. Вони також давали книги іншим, якщо їх просили. Альтер р' Давид не відігравав важливої ролі в поширенні інтелектуальної думки серед молоді Ямполя, оскільки у нього було лише кілька учнів.

Ямпільській євреї були поділені на товариства: «товариство догляду за хворими», «похоронне товариство», «товариство нужденних», «товариство молитовника». Керівництво товариством догляду за хворими та похоронним товариством перебувало в руках двох багатіїв міста. Вони не випускали з рук керма контролю над товариствами з двох причин: по-перше, товариства приносили дохід, бо коли хтось помирав, перше, що потрібно було зробити, це заплатити за місце поховання… а фактичної ціни за місце поховання не було. За місце просили стільки, скільки можна було за нього отримати. Отримуючи дозвіл від церковного служителя синагоги на поховання померлого, зверталися

[86] Іда Крітман (народилася у 1925 році в смт. Ямпіль, є однією з небагатьох, кому вдалося вижити під час ліквідації Ляховецького (Білогірського) гетто в період Голокосту. Її свідчення є унікальним історичним джерелом про життя та знищення єврейської громади на Хмельниччині. Свідчення Іди Крітман, у виданні: Zabarko, Holocaust in the Ukraine, 2004. – С. 147–148. – 394 с.

до похоронників… ще одне джерело кількох рублів… саме тому було важливо контролювати ці дві організації. Щоб заплутати думки виборців громади, вищезгадані контролери на Сімхат Тора організовували вечірку, де споживали тістечка, лікери та мед – скільки душі забажало, хто хотів. Як тільки всі наситилися, вони, очевидно, пішли обирати тих самих багатіїв…»[87]

Німецькі війська увійшли до Ямполя 3 липня 1941 року. Спочатку німецькі війська лише грабували єврейське населення, вбивств не було. Було організовано місцеву поліцію, і новопризначені поліцейські почали зводити особисті рахунки з євреями. Було вбито інваліда на ім'я Гітнік та його дружину, а також літню жінку на ім'я Беренштейн. Усіх євреїв було зареєстровано, і в Ямполі їх було 852 особи.

Антон Красовський був старостою Ямполя, і хоча він не був особливо жорстоким до євреїв, його пізніше вбили партизани після їхнього виселення.

У вересні 1941 року до Ямполя з усієї місцевості було направлено поліцію. Вони зігнали євреїв на міську площу, а потім відправили до гетто Ляхівців (тепер Білогір'я). Гетто існувало з вересня 1941 року до 27 липня1942 року.

27 липня 1942 року німецькі сили безпеки ліквідували гетто в Ляхівцях.[88] Близько 2300 осіб було розстріляно на луці поблизу села Тростянка[89].

З гетто врятувалося дуже мало людей. Іді Крітман вдалося втекти за тиждень до ліквідації гетто завдяки шкільній подрузі, яка підкупила місцевого поліцейського, віддавши йому новий велосипед. Крітман переховувалася в сараях, на горищах, у стогах сіна та ямах, до початку березня 1944 року[90].

Братська могила, 2022 р.[91]

[87] David Rubin. Chapters from Yampol Memoirs // A City in Flames: Memorial Book of Yampol Published in Jerusalem, 1963. – С. 108. – 150 с. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/yampol/Yampol.html#TOC

[88] Свідчення Іди Крітман. За іншими даними, розстріл відбувся в червні 1942 р.; ДАРФ, 7021-64-801, арк. 373.

[89] ДАРФ, 7021-64-801, арк. 354, 373. Цілком імовірно, що ця цифра щодо кількості жертв є завищеною.

[90] Свідчення Іди Крітман.

[91] URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1483819662051053&set=pcb.1497587564033764